

*Andrej Nared**

Deželni stanovi in zbori na Kranjskem do začetka 16. stoletja**

1. Začetki: dežela, knez, plemstvo, privilegiji, davki

Pogoj za nastanek deželnih stanov je bilo oblikovanje dežele, in sicer tako v teritorialnem kot tudi pravnem smislu. Dežele so nastale predvsem kot izraz dinastične politike, kot zaokroženi dinastični teritoriji, v okviru katerih se je bodoči deželni gospod vzdignil nad preostalo plemstvo. S tem se je osebna (fevdna) vez med seniorjem in vazalom razkrojila ter umaknila ozemeljski vezi oziroma je namesto nje nastopila sodna in vojaška avtoriteta novega oblastnika nad plemstvom nove teritorialne sestave – dežele. S procesom oblikovanja dežele je neločljivo povezana utrditev oblasti deželnega gospoda (kneza), osvoboditev tako imenovanega nesvobodnega plemstva ter s tem pravno poenotenje plemstva in oblikovanje deželnega prava kot odločilne vezi, ki povezuje deželnega kneza, deželno plemstvo in teritorij v skupni pojem dežele. V deželi je bil deželni knez najvišji gospod, plemstvo vodilna družbena plast, povezovalna sila pa vsaj v zgodnejšem obdobju zlasti deželno pravo.¹

Z oblikovanjem dežele in deželnega privilegijskega prava so bili dani pogoji za postopen razvoj »dualizma« med deželnim knezom in plemstvom, ki je postalo po številu in pomenu jedro deželnih stanov. Proces formiranja dežele je na Kranjskem in tudi na Koroškem potekal precej počasneje kot na Štajerskem. Formalni šef teritorija ni imel

* *Doktor zgodovinskih znanosti, namestnik direktorja Arhiva Republike Slovenije v Ljubljani, andrej.nared@gov.si.*

** *Razprava je razširjen in za objavo prirejen referat Die Stände in Krain um 1500, ki ga je imel avtor aprila 2018 v Celovcu na znanstvenem simpoziju Klagenfurt 1518 – Wie ein Phoenix aus der Asche (Alpen-Adria-Universität Klagenfurt, 25.–26. april 2018).*

¹ Prim. Nared, DEŽELA - KNEZ - STANOVİ (2009), str. 55–59.

dovolj opore v svojem dominiju in v ministerialih, ki so bili razdeljeni med (pre)več gospodov. Velik korak je bil po prihodu pod Habsburžane (1335) storjen s privilegijem iz septembra 1338. Ta je uzakonil obstoječe običajno deželno pravo in ga dopolnil s štajerskimi pravnimi normami. Reguliral je fevdna razmerja, imovinskopravni in kazenskosodni sistem, s tem pa zlasti opredelil razmerja znotraj plemiškega stanu. Novi deželni knez Albreht II. je štajersko pravo postavil za subsidiarni vir prava na Kranjskem in Koroškem ter s tem izrazil namero po pravnem poenotenju treh dežel. Podobno pomemben je bil privilegij goriškega grofa Alberta III. za njegovo plemstvo na Dolenjskem in v Beli krajini (grofija v Marki in Metliki) ter v osrednji Istri (Pazinska grofija) iz leta 1365, ki je po postopni priključitvi omenjenih gospodstev k habsburški Kranjski pristal tudi v združenem kranjskem deželnem ročinu.²

Plemič je bil najprej vojak, dolžan braniti deželo, zato je bil s svojimi podložniki vred oproščen – razen v nekaterih redkih in točno določenih primerih – materialnih dajatev oziroma davkov deželnemu knezu. Davčna prostost plemstva je bila pravna podlaga deželnih zborov. Deželni knez je za svoja vojna podjetja pa tudi za vzdrževanje dvora ter pozneje za vzpostavitev in vzdrževanje centralnih oblastnih organov potreboval čedalje večja sredstva, ki mu jih njegovo (tako imenovano komorno) premoženje ni moglo več nuditi. Številni notranji nemiri in zunanje nevarnosti v 15. stoletju so privedli do tega, da so morale višje plasti prebivalstva kljub formalni davčni oprostitvi prispevati v deželno obrambno blagajno. Tako je prišlo v navado, da je plemstvo v zameno za osebno udeležbo v vojaških akcijah oziroma poleg te odobrilo (skupaj z visoko duhovščino in deželno-knežjimi mesti) določeno vsoto denarja. Davčni sistem je bil tesno povezan z vojaškim, tako da je med vojaško in davčno obveznostjo težko potegniti jasno ločnico.³

O kolikor toliko formiranih deželnih stanovih lahko govorimo šele, ko so se začeli deželani (v prvi fazi lahko brez sodelovanja prelatov in mest) na podlagi davčne prostosti dobivati na deželnih zbiorih ter na knezov predlog odobravati – posplošeno rečeno – izredne finančne in obrambno-vojaške usluge. Deželnostanovska ureditev v polni obliki pa je zaživela takrat, ko so stanovi poleg gospodov ter vitezov in oprod vključevali tudi prelate in mesta. Takrat torej, ko se je iz teh skupin in njim pripadajočega premoženja oblikovala posebna sfera, dežela v ožjem pomenu besede (*Landschaft*).⁴ To je deželni knez priznaval in od nje v dobro cele dežele zahteval »nasvet in pomoč«.⁵

² Levec, *Die krainischen Landhandfesten* (1898), str. 256–264 in 296–298; Schwind, *Dopsch, AUSGEWÄHLTE URKUNDEN* (1895), str. 175–177 in 245–247; Vilfan, *Deželni ročini* (1944–1945), str. 65–84; Nared, *Privilegij kranjskega plemstva iz leta 1338* (2006), str. 3–16, 24–30; Nared, *Kranjski deželni privilegiji* (2008), str. 36–48 in 70–77; Nared, *DEŽELA - KNEZ - STANOVI* (2009), str. 59–72, 81–85 in 320–327.

³ Nared, *Pod knezom in stanovi* (2014), str. 503–504.

⁴ Brunner, *LAND UND HERRSCHAFT* (1984), str. 239, 413, 423 in 437–438.

⁵ Nared, *DEŽELA - KNEZ - STANOVI* (2009), str. 92–93.

Na Kranjskem lahko oprijemljive zametke deželnih stanov najdemo v času vladavine Ernesta Železnega (1411–1424), dokončno pa so se oblikovali v drugi polovici 15. stoletja. Zamudo v oblikovanju kranjskih in podobno tudi koroških deželnih stanov v primerjavi s Štajersko in predvsem Avstrijo moramo najprej pripisati kasnejši politično-teritorialni konsolidaciji, pozabiti pa ne smemo niti dejstva, da je bila Kranjska na periferiji visoke politike. Deželni gospodje so rezidirali razmeroma daleč in so od Madžarov, Benečanov in Turkov ogroženo deželo »obiskovali« le s pisnimi zahtevami.⁶

2. Terminologija

Stanovi so se največkrat označevali z besedo *Landschaft*. Ta lahko obsega samo deželno plemstvo (gospode, viteze in oprode), pri čemer je taka interpretacija običajna zlasti v začetni fazi, nekje do srede 15. stoletja. Od štiridesetih let 15. stoletja se v *Landschaft* vključujejo prelati, nekaj desetletij pozneje še deželnoknežja mesta. Širitev pojma je povezana z izgrajevanjem strukture deželnih stanov, s pojavljanjem prelatov in mest na deželnih in meddeželnih zborih. Okoli leta 1500, ko so bili stanovi praktično izoblikovani, je kranjska *Landschaft* v splošnem zajemala vse štiri stanove. Najprimernejši slovenski izraz je zato kar deželni stanovi. Ob tem je treba upoštevati, da je obseg pojma časovno in še kako drugače pogojen, ter da v vsakem primeru ne obsega samo posameznikov, temveč tudi njihovo oblastno sfero – posesti in premoženje.⁷

Pojem *Landschaft* se ne pokriva z deželo. V igri sta pravzaprav dve deželi. V ožjem smislu gre za deželnostanovsko sfero (*Landschaft*), ki skupaj z deželnim knezom, njegovim komornim premoženjem in njegovo oblastjo tvori pravno-teritorialno enoto – deželo v širšem, običajnem smislu. Razširitev pojma *Landschaft* na prelate in mesta – oboji so del komornega premoženja v širšem smislu – je rezultat oblikovanja stanovske korporacije, v kateri pa se tako prelati kot tudi mesta nikoli niso znebili etikete komornosti.⁸

Tudi obseg pojma deželani (*Landleute*) se je spreminjal, v glavnem širil. V 13. stoletju je obsegal samo grofe, svobodne gospode in ministeriale, ki so se potem skoncentrirali v stanu gospodov. Tem se je pridružilo nižje plemstvo, vitezi in oprode, ki so skupaj z gospodi tvorili deželno plemstvo, deželane v osnovnem pomenu besede. Ustalitev institucije deželnih zborov je tekom 15. stoletja med deželane spravila prelate in celo mesta, pri čemer so oboji obdržali komorni značaj. Opazimo lahko, da je širjenje pojmov *Landschaft* in *Landleute* sinhrono. Deželani so torej v osnovnem pomenu vse deželno

⁶ Prav tam.

⁷ Nared, Ena pojhena našha Landschafft (2007), str. 15–17; Nared, DEŽELA - KNEZ - STANOVNI (2009), str. 96–99.

⁸ Brunner, LAND UND HERRSCHAFT (1984), str. 239, 413, 423, 437–438; Vilfan, Država in dežela (1995), str. 51–52.

plemstvo, v razširjenem se k njim prištevajo še prelati (in izjemoma deželnoknežja mesta), v ožjem gre le za viteze in plemenite oprode.⁹

V historiografiji prevladuje mnenje, da je tērmin stanovi (*Stände*) v notranjeavstrijskih deželah prišel v rabo okoli leta 1500, in sicer po francosko-burgundskem vzoru.¹⁰ Na izraz stanovi pa v deželi Avstriji, a tudi v notranjeavstrijskih deželah naletimo že v šestdesetih in sedemdesetih letih 15. stoletja, torej še pred Maksimilijanom I., ki je v avstrijske dežele pripeljal »zahodnjaške novotarije«. Izraz se je dolgo (nekoliko inferiorno) pojavljal ob drugih kolektivnih označbah, zlasti *Landschaft* in *Landleute* ter je v splošno rabo prišel šele proti koncu 16. stoletja. Sintagme deželni stanovi (*Landstände*) v kranjskih virih do sredine 16. stoletja (še) nismo našli.¹¹

3. Sestava kranjskih deželnih stanov

Otto Hintze je stanovske ureditve v evropskih deželah v grobem razdelil v dva tipa. Dvokomorni (dvokurijski) tip stanovskega zastopstva je na splošno prevladal v deželah, ki so obdajale jedro stare karolinške države, drugi, trikurijski tip, pa se je uveljavil v srednji in južni Evropi.¹² Trikurijski tip: gospodom, vitezom in oprodam, deželanom v osnovnem pomenu besede, so se (v nemških deželah v glavnem tekom 15. stoletja) pridružili prelati kot prvi ter deželnoknežja mesta in trgi kot tretji oziroma četrti stan. Tako strukturo so stanovi ohranili vse do srede 19. stoletja.

Habsburške dežele so v osnovi pripadale trikurijskemu tipu, ta pa se je delil še naprej. Vzhodni del (Avstrija, Štajerska, Koroška in Kranjska) je poznal v okviru plemstva precej samostojen stan gospodov, zahodni del (Salzburška, Tirolska, Vorarlberška, Goriška) pa ne.¹³ V Avstriji, od srede 15. stoletja razdeljeni na Spodnjo in Zgornjo, se je stan gospodov tudi v organizacijskem smislu jasno ločil od viteškega stanu; govorimo o klasičnem štirikurijskem sistemu: 1. prelati, 2. gospodje, 3. vitezi in oprode, 4. deželnoknežja mesta (in trgi). Gospodje so se od nižjega plemstva v pravnem in socialnem pomenu jasno

⁹ Nared, Ena poŕhtena naŕha Landschafft (2007), str. 17–19; Nared, DEŽELA - KNEZ - STANOV (2009), str. 100–102.

¹⁰ Vilfan, Pravni značaj deželnih stanov (1988), str. 216; Vilfan, Pravni položaj kranjskih deželnih stanov (1986), str. 10; Schubert, FÜRSTLICHE HERRSCHAFT UND TERRITORIUM (1996), str. 41–42; Mell, GRUNDRISS DER VERFASSUNGS- UND VERWALTUNGSGESCHICHTE (1929), str. 135, 320.

¹¹ Nared, Ena poŕhtena naŕha Landschafft (2007), str. 20; Nared, DEŽELA - KNEZ - STANOV (2009), str. 105.

¹² Hintze, Typologie der ständischen Verfassungen (1930), str. 229–248; Hassinger, Die Landstände der österreichischen Länder (1964), str. 995–996.

¹³ Mitterauer, Ständegliederung und Ländertypen (1973), str. 199–200.

ločevali tudi na Štajerskem, Koroškem in Kranjskem, vendar so v teh treh deželah zaradi maloštevilnosti skupaj z vitezi in oprodami sestavljali skupno plemiško kurijo.¹⁴

Notranjeavstrijske dežele so torej spadale v štirikurijski, ali bolje, vmesni tip. Imele so ločena stanova (kuriji) gospodov in vitezov, ki pa so na deželnem zboru iz praktičnih razlogov sedeli na skupni plemiški klopi.¹⁵ Deželnoknežji trgi so imeli v okviru četrtega stanu omembe vredno vlogo samo na Štajerskem, v drugih habsburških deželah pa so bili neopazni ali jih – kot na Kranjskem – v stanovih sploh ni bilo.¹⁶

Kranjski deželni stanovi in zbori so v svoji izoblikovani fazi ustrezali štirikurijskemu sistemu – *wir die prelattn, hern, ritterschaft und stet gemainer landschaft des furstentumbs Crain, der Windischmarch, Mettling, Isterrich und Karst* (1518)¹⁷ – po Sergiju Vilfanu morda celo bolj prepričljivo kot na Štajerskem in Koroškem.¹⁸ Vprašanje je samo, ali sta plemiška stanova sedela na ločenih klopeh ali skupaj; o tem v nadaljevanju. Prvo klop so zasedali prelati, drugo gospodje, tretjo vitezi in oprode ter četrto deželnoknežja mesta.

3.1. Prelati

Članom prelatskega stanu je bilo skupno, da so spadali pod vladarjevo odvetništvo (*Schirmvogtei*). To pomeni, da je sestavo stanu določal posvetni in ne cerkveni pravni red. Odločilno je bilo odvetništvo deželnega kneza, ki je na eni strani terjalo posebno zaščito, na drugi pa opravičevalo zahtevo po »nasvetu in pomoči«.¹⁹ Potreba po nasvetu in pomoči (tj. denarju), in ne kaka pravica prelatov do povabila, je prisilila deželnega kneza, da je na deželni zbor poklical izbrane osebe duhovniškega stanu in s tem sprva odločilno vplival na sestavo prelatske klopi. Ob tem se moramo strinjati s Helmuthom Stradalom, da je treba vojaške in davčne vire (sklici deželne vojske, davčne liste, imenjske knjige) za

¹⁴ Prav tam, str. 118–119, 138, 147–148 in 158.

¹⁵ Hassinger, *Die Landstände der österreichischen Länder* (1964), str. 995.

¹⁶ Mitterauer, *Ständegliederung und Ländertypen* (1973), str. 119–120, 132–134, 143–145, 154–155 in 167–169.

¹⁷ Verbič, *DEŽELNOZBORSKI SPISI II* (1986), str. 229, št. 177. Dežela Kranjska, kot jo poznamo od začetka 16. stoletja dalje, je poleg ožje Kranjske (od leta 1364 naprej vojvodine) obsegala dediščino goriških grofov na Dolenjskem, v Beli krajini in osrednji Istri ter nekdanjo devinsko-wallseejsko posest na Krasu in ob Kvarnerskem zalivu. Govorimo o deželi in deželnih stanovih na Kranjskem in v priključenih gospostvih Slovenski marki, Metliki, Istri in na Krasu. Poleg najpogostejšega izraza priključena gospostva (*angerichten herrschafften*) je v virih govor o pripadajočih (*angehörigen*), pa tudi privešenih (*anhangenden*) gospostvih. Vsa omenjena ozemlja so bila ob koncu vladanja cesarja Maksimilijana I. (1493–1519) *de facto* sestavni del dežele Kranjske. Prim. Nared, *DEŽELA - KNEZ - STANOVNI* (2009), str. 72–80 in 271–284.

¹⁸ Vilfan, *Struktura stanov, deželne finance in reformacija* (1995), str. 176; prim. Valvasor, *DIE EHRE DES HERTZOGTHUMS CRAIN IX* (1689), str. 97.

¹⁹ Brunner, *LAND UND HERRSCHAFT* (1984), str. 408–409.

ugotavljanje sestave prelatskega stanu uporabljati zelo previdno.²⁰ Izkazalo se je namreč, da ima »prelat« v nekanonskem smislu dva pomena; prelati so lahko: 1. vsi domači in tuji cerkveni dostojanstveniki, ki so morali zaradi posesti v določeni deželi plačevati deželno-knežje davke; 2. kleriki, ki so se po konsolidaciji prelatskega stanu kot njegovi pripadniki v odnosu do deželnega kneza razlikovali od drugih klerikov. To v metodološkem smislu pomeni, da je najzanesljivejši dokaz za pripadnost prelatskemu stanu navzočnost na deželnem zboru ali v kakem drugem stanovskem organu.²¹

Cerkveno pravo je na stanovsko ureditev vplivalo le toliko, da je bil prelatom skladno s srednjeveškim načelom *ecclesia praecedit* priznan poseben status. Ta se je kazal tako, da so bili prelati formalno prvi stan. To je vidno v (častnih) titulacijah stanovske korporacije, kjer so prelati vedno omenjeni prvi, »v ospredju« pa so bili tudi v manj prijetnih davčnih razvidih. Cerkveno premoženje je bilo pod zaščito in odvetništvom deželnega kneza ter je zato v širšem smislu spadalo v komorno premoženje. Odvetniške pravice, ki so bile sprva omejene na posamezne cerkve in samostane, so Habsburžani postopno razširili na splošno dedno odvetništvo deželnega gospoda, ki je pokrilo vso deželno duhovščino. Avstrijski nadvojvoda in rimsko-nemški cesar Friderik V./III. (1435–1493) naj bi v zvezi s tem celo prostodušno izjavil: *Pfaffenhab ist mein Kammergut*.²² Odvetnik je bil dolžan zagotavljati zaščito, toda v stiski tudi zahtevati nasvet in pomoč, se pravi izredne dajatve.

Od začetka 16. stoletja dalje je bilo treba za »sedež in glas« na prelatski klopi izpolniti te kriterije: zemljiška posest v deželi, rezidenčnost (bivanje v deželi, v kateri je posest), neposreden pravni odnos z deželnim knezom in avtonomno upravljanje premoženja. Prelati v deželnostanovskem pomenu so bili potemtakem tisti v deželi bivajoči predstavniki cerkvenih korporacij, ki so lahko svojo zemljiško posest s stališča posvetnega pravnega reda predstavljali neposredno in s stališča cerkvenega prava avtonomno.²³

V teku 15. stoletja, na Kranjskem od njegove sredine naprej, je moral deželni knez dopustiti, da se je »njegove« prelate vključilo v deželni davčni sistem. Ta je temeljil na deželnozborski odobritvi in formalni izrednosti vsakokratne odobritve. Vključitev prelatov je bila tudi v neposrednem interesu deželnega plemstva kot jedra nastajajočih stanov. Po drugi strani je šlo za praktično rešitev, saj so bile razprave na deželnih zborih in davčne odobritve večinoma namenjene obrambi dežele, ki je zahtevala čim bolj koordinirano ravnanje. V zadnjih desetletjih 15. stoletja so tako prelati in mesta tudi na Kranjskem sodelovali pri odobravanju in pobiranju deželnostanovskih davkov. Dejstvo, da pri celi stvari nimajo enakega statusa kot plemstvo in da pravzaprav spadajo pot deželnoknežjo davčno oblast, je kljub temu ostalo v zavesti. Sredina štiridesetih let se kaže kot spodnja

²⁰ Stradal, *Die Prälaten* (1973), str. 58–71.

²¹ Prav tam, str. 70–71.

²² Srbik, *DIE BEZIEHUNGEN VON STAAT UND KIRCHE* (1904), str. 75–91; o cerkvenem odvetništvu prim. Schmidt, Vogt, Vogtei (2000).

²³ Stradal, *Die Prälaten* (1973), str. 85–114.

meja oprijemljivih začetkov kranjskega prelatskega stanu, zgornja meja so šestdeseta in sedemdeseta leta 15. stoletja.²⁴

Okrog leta 1520 so bili člani prelatskega stanu na Kranjskem zagotovo ljubljanski škof, predstavnik ljubljanskega stolnega kapitlja, opata cistercijanskih samostanov v Stični in Kostanjevici, priorja kartuzij Bistra in Pleterje, prošt novomeškega kolegiatnega kapitlja, komturji križevniškega reda iz Ljubljane, Metlike in Črnomlja ter komtur ivanovcev (malteških vitezov) iz Komende. Kot verjetni ali vsaj možni se kažejo še freisinški in tržaški škof ter blejski prošt.²⁵

3.2. Gospodje

Plemstvo je kljub krizi poznega srednjega veka v navezi z deželnim knezom odločilno pripomoglo k temu, da je dežela kot osnovna državnopravna skupnost na prehodu v novi vek dobila novo vsebino, ki sta jo zaznamovala tako imenovani stanovsko-monarhični dualizem in iz tega izhajajoča dvotirnost v upravi, finančah in vojski. Izvir teh procesov je bila davčna prostost plemstva, ki je bila v praksi utemeljena s tem, da so bili plemiči zavezani k vojaški obrambi dežele, formalno pa so jo potrjevali deželni plemiški privilegiji (ročini).²⁶ Davčna prostost ni veljala le za plemiške osebe, ampak tudi za premoženje, za zemljišča, gospostva in podložnike v plemiških rokah. Za Kranjsko imamo že zgodaj lep primer. Aprila 1415 je nadvojvoda Ernest izstavil listino, s katero se je v svojem imenu in imenu svojih naslednikov zahvalil kranjskim gospodom, vitezom in oprodam za pomoč, ki so mu jo ti dovolili od svojih ljudi. Hkrati je obljubil, da česa podobnega v prihodnje ne bo zahteval.²⁷ Čeprav gre za osamljen primer, lahko v čas stabilizacije habsburške oblasti v Notranji Avstriji pod Ernestom Železnim postavimo oprijemljive začetke kranjskih deželnih stanov. Dejstvo, da v njihovem okviru še vsaj trideset let ne moremo pričakovati prelato in mest, ugotovitve ne omaja. *Landschaft* so bili sprva pač samo plemiči s svojimi posestvi in ljudmi.²⁸

Poglavitna značilnost skupine gospodov v notranjeavstrijskih deželah, posebno na Kranjskem in Koroškem, je bila maloštevilnost. Številne gosposke rodbine so v 14. in 15. stoletju izumrle. Pot v nasprotno smer, do povzdignjenja v gosposki stan, je bila do Friderika III. zaprta. Na Koroškem naj bi okoli leta 1400 živele le tri gosposke rodbine (Kraig, Osterwitz in Ehrenfels, dodali pa bi lahko še ortenburške grofe), po referenčnem

²⁴ Nared, DEŽELA - KNEZ - STANOVNI (2009), str. 136–138.

²⁵ O sestavi prelatskega stanu izčrpnjeje: Nared, Začetki kranjskega prelatskega stanu (2009), str. 9–37; Nared, DEŽELA - KNEZ - STANOVNI (2009), str. 119–138.

²⁶ Vilfan, Deželni ročini (1944–1945), str. 74–78; Vilfan, PRAVNA ZGODOVINA SLOVENCEV (1961), str. 200–204; Nared, Privilegij kranjskega plemstva iz leta 1338 (2006), str. 14–16.

²⁷ Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana (ARS), SI AS 1063, št. 5814, 1415 IV. 23., Dunajsko Novo mesto; Seuffert, Kogler, DIE ÄLTESTEN STEIRISCHEN LANDTAGSAKTEN I (1953), str. 54, št. 9.

²⁸ Nared, DEŽELA - KNEZ - STANOVNI (2009), str. 139–140.

seznamu iz leta 1446, na katerega se raziskovalci vedno znova sklicujejo, pa le še Kraigi in Ostroviški.²⁹

Na vrhu seznama kranjskega plemstva, nastalega okrog leta 1400,³⁰ je deželni glavar Herman II. Celjski. Tam je gotovo le »službeno«, saj bi sicer spadal na štajersko listo. Sledijo mu štirje Čreteški, tem pa Gothard iz rodbine Kraig. Na vrhu dveh seznamov iz let 1421–1422³¹ sameva Konrad Kraig mlajši (III.). Leta 1446 so bili na Kranjskem kot gospodje evidentirani samo trije Kraigi: Andrej, Hartneid in Jurij.³² Kranjsko gosposko klop je tako sredi 15. stoletja teoretično zasedala ena družina s tremi predstavniki. Kaj klavrna podoba! To je bil verjetno eden od razlogov, da sta Friderik III. in potem Maksimilijan I. nekaj uglednejših in vladajoči hiši zvestih rodbin nagradila s povzdignjenjem v gosposki stan. Ta se je v slabem stoletju okreplil za štiri rodbine. Na deželnem zboru v Ljubljani januarja 1543 sta gospode predstavljala dva Thurna, pogrešali so po enega Turjačana, Kraiga, Črnomaljskega in Lamberga ter še neimenovane dediče Trojana Turjaškega.³³

Gosposki stan so okoli leta 1520 torej predstavljali Kraigi (*de facto* vsaj od prve polovice 15. stoletja, formalno so bili med gospode povzdignjeni leta 1466), Črnomaljski (1463), Turjačani (šumberška veja, 1497), del Thurnov (1498/1499), morda nekateri iz rodbine Ravbar (?1516). V drugi polovici 15. in v začetku 16. stoletja je torej stan kranjskih gospodov predstavljalo le nekaj polnoletnih mož. Današnje vedenje kaže na dve do štiri osebe, v skrajnem primeru kakšno več. Čeprav ne poznamo vira, ki bi ponazarjal strukturo (sedežni red) deželnega zbora v tem času, lahko po analogijah z razmerami na Štajerskem in Koroškem zaključimo, da kranjski gospodje zaradi maloštevilnosti na deželnem zboru niso zasedali ločene gosposke klopi, ampak so z nižjim plemstvom sedeli na skupni klopi.³⁴

²⁹ Steiermärkisches Landesarchiv, Gradec (StLA), Meillerakten, XIV-a, št. 1; Krones, LANDESFÜRST, BEHÖRDEN UND STÄNDE (1900), str. 235; Wiessner, MONUMETA HISTORICA DUCATUS CARINTHIAE XI (1972), str. 96, št. 230; Valvasor, DIE EHRE DES HERTZOGTHUMS CRAIN XV (1689), str. 347; Feldbauer, Herren und Ritter (1973), str. 122–123 in 155–156.

³⁰ StLA, Meillerakten, XIV-a, št. 1; Krones, LANDESFÜRST, BEHÖRDEN UND STÄNDE (1900), str. 236.

³¹ Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Dunaj (HHStA), Österreichische Akten, Krain, Karton 1, Faszikel 1, str. 1r–2r; StLA, Meillerakten, XIV-a, št. 3, str. 17r–18v; Nared, DEŽELA - KNEZ - STANOVI (2009), str. 311–314.

³² StLA, Handschriftensammlung (Hs.), II/14, str. 126v; Valvasor, DIE EHRE DES HERTZOGTHUMS CRAIN XV (1689), str. 348; Nared, DEŽELA - KNEZ - STANOVI (2009), str. 315–319.

³³ ARS, SI AS 2, I. reg., šk. 322 (fasc. 216); Vilfan, Struktura stanov, deželne finance in reformacija (1995), str. 176–177. Še pol stoletja pozneje, leta 1590, je premogla Kranjska 8 glavnih gosposkih rodbin s 25 predstavniki (ARS, SI AS 2, I. reg., šk. 432 (fasc. 290a/1), str. 964–966.

³⁴ Nared, DEŽELA - KNEZ - STANOVI (2009), str. 143–155.

3.3. Vitezi in oprode

Drugo, nižjo stopnjo deželnega plemstva so sestavljali vitezi in oprode ali plemeniti hlapci (*ritter und knechte*), včasih imenovani tudi vitezi in plemiči (*ritter(schaft) und adel*).³⁵

Veliko nam spet povedo plemiški in stanovski seznama. Okrog leta 1400 je Kranjska premogla 58 vitezov (*militēs*) iz 45 rodbin.³⁶ Že dve desetletji pozneje se je na dveh seznamih kranjske plemiške vojske znašlo 100 oziroma 125 posamično navedenih plemičev iz okoli 65 rodbin.³⁷ Sredi maja 1446 so sestavljavci radgonskega mobilizacijskega seznama za Kranjsko navedli 146 polnoletnih vitezov in oprod iz 82 rodbin; kar 52 od teh jih je imelo le po enega predstavnika.³⁸ Če k tej precej visoki številki prištejemo še 60 oseb z nekaj mesecev starejšega seznama v registraturni knjigi Friderika III., se število kranjskega plemstva dvigne nad 200. Friderikov seznam verjetno odkriva skrajne meje številčnosti kranjskega plemstva, za katerega kaže, da je bilo tedaj v precejšnjem delu še pod gospodvom pokneženih grofov Celjskih.³⁹ Oba seznama iz leta 1446 sta vojaške narave, zato ju ne smemo brez pomislekov prenašati v stanovsko sfero oziroma na njuni podlagi zapolniti plemiške deželnozbornske klopi. Žal nimamo podatkov o tem, koliko pozvanih plemičev se je vojaškega zbora v resnici udeležilo. Čeprav naj bi imel to pravico oziroma dolžnost vsak polnoletni plemič, se ne zdi verjetno, da bi se kranjskega deželnega zbora sredi 15. stoletja lahko udeležilo več kot 120 vitezov in oprod.⁴⁰ Da je ta ocena še pretirana, razkrije kombinacija seznamov navzočih in odsotnih pripadnikov nižjega plemstva iz januarja 1543. Tedaj je bilo po oceni stanov pričakovati 62 vitezov in oprod, skupno pa bi lahko na deželni zbor v Ljubljano prišlo največ 92 ljudi (12 prelatov, 7 gospodov, 62 vitezov in oprod ter 11 mest).⁴¹ Glede na indice v ohranjenih virih lahko računamo, da je tretji stan na Kranjskem s priključenimi gospodvi na prelomu v 16. stoletje štel med 70 in 80 člani.⁴²

Izpostavljena in dolgo časa premalo upoštevana značilnost kranjske zgodovine je, da je bil velik del dežele (deželskih sodišč oziroma zemljiških gospodstev z gradovi) v rokah

³⁵ Prav tam, str. 156–157; Feldbauer, *Herren und Ritter* (1973), str. 42–61, 99–119, 157–167 in 244–257.

³⁶ StLA, Meillerakten, XIV-a, št. 1; Krones, *LANDESFÜRST, BEHÖRDEN UND STÄNDE* (1900), str. 236–237.

³⁷ Kot v op. 31.

³⁸ StLA, Hs. II/14, str. 126v–129v; Valvasor, *DIE EHRE DES HERTZOGTHUMS CRAIN XV* (1689), str. 348–349; Nared, *DEŽELA - KNEZ - STANOVNI* (2009), str. 40–42 in 318–319.

³⁹ HHStA, *Handschriftensammlung, W 10*, str. 137r–138v; Nared, *DEŽELA - KNEZ - STANOVNI* (2009), str. 42–44, 315–317. O veliki odvisnosti kranjskega in drugega notranjeavstrijskega plemstva od grofov Celjskih v prvi polovici 15. stoletja prim. Kosi, *Celjska klientela* (2019), str. 11–64.

⁴⁰ Nared, *DEŽELA - KNEZ - STANOVNI* (2009), str. 158–159.

⁴¹ ARS, *SI AS 2, I. reg.*, šk. 322 (fasc. 216); Vilfan, *Struktura stanov, deželne finance in reformacija* (1995), str. 176–177.

⁴² Nared, *DEŽELA - KNEZ - STANOVNI* (2009), str. 160.

deželnega kneza kot njegovo komorno premoženje. Obseg tega premoženja se je občutno povečal po izumrtju celjskih grofov (1456), ko so Habsburžani dedovali njihova gospostva. Posebej moramo med habsburško komorno posestjo omeniti še devinsko-wallseejsko dediščino na Krasu in ob Kvarnerju ter Pazinsko grofijo.⁴³ Velik del Kranjske s priključenimi gospostvi je bil zato neodvisen od stanov. Kolikor je neki plemič upravljal samo deželnoknežje premoženje in ni imel svojega imenja (posesti v lasti ali fevdu), ga praviloma ne smemo šteti med deželane – člane deželnih stanov. Deželani na komornem premoženju pač niso imeli besede, vendar so lahko kot zakupniki, oskrbniki ali podobni uradniki upravljali tudi komorna posestva ter so imeli položaj tako v stanovski kot tudi deželnoknežji sferi. Igra deželnoknežje in stanovske sfere je ob koncu 15. stoletja postala kranjski vsakdan. Brez mešanice prežemajočega in odbijajočega odnosa obeh sfer bi razdeljena dežela težko funkcionirala.⁴⁴

Najpomembnejše in v stanovskem življenju najdejavnije kranjske viteške rodbine (poleg tistih, ki so bile v tem času povzdignjene v gosposki stan in smo jih omenili zgoraj) v drugi polovici 15. stoletja in na začetku 16. stoletja so bile Lamberg, Ravbar, Hohenwart in Raunach. V Maksimilijanovem obdobju pa sta se posebej izpostavila še Pavel Rasp in Jurij Eck. Njun primer, predvsem Raspov, kaže, da za uspeh niso bili več pomembni dolgi rodovniki, temveč predvsem poslušni za deželnoknežje in stanovske interese ter seveda denar, s katerim je bilo mogoče kupiti naklonjenost zadolženega vladarja.⁴⁵

Glede pogojev za deželanstvo je pri plemstvu še nekaj nejasnosti, toda temeljni izhodišči sta bili posameznikov položaj v deželi in razmerje do deželnega gospostva. Otto Brunner je kot pglavitni pogoj označil posedovanje gospostva oziroma plemiške posesti s podložniki, ki plačujejo dajatve in opravljajo druge služnosti, posebej pa je izpostavil »hišo« (grad), ki v organizacijskem in simbolnem smislu pomeni središče plemiške posesti in plemiških pravic. Posedovanje »deželnoneposredne hiše« je bilo pogoj deželanstva. Predvidevamo, da so bila v fazi oblikovanja deželnih stanov pravila tudi pri plemstvu še precej nedorečena ter odvisna od deželnega kneza in tistih deželnih instanc, ki jim je knez zaupal sklic stanov. Morda gre računati s tem, da so se sprva deželnega zbora lahko udeležili vsi polnoletni predstavniki plemiških družin, ne glede na njihovo posest, vendar je z utrjeno hišo kronana posest gotovo že v 15. stoletju postala podlaga deželnostanovskega statusa. Šele ustalitev deželnih zborov je v ureditev prinesla nekaj več trdnosti, ki se je od druge polovice 16. stoletja naprej izrazila v zapisanih pravilih za sprejem v deželne stanove.⁴⁶

⁴³ Kosi, Visoki in pozni srednji vek (2011), str. 88–91 in 98–99.

⁴⁴ Nared, DEŽELA - KNEZ - STANOVI (2009), str. 160–161.

⁴⁵ Prav tam, str. 161–166.

⁴⁶ Brunner, LAND UND HERRSCHAFT (1984), str. 239 in 411–413; Nared, DEŽELA - KNEZ - STANOVI (2009), str. 178–180.

3.4. Četrty stan (deželno knežja mesta)

Podobno kot prelati oziroma duhovščina nasploh so deželno knežja mesta spadala v komorno premoženje v širšem smislu. Odnos je bil še tesnejši in bolj neposreden kot pri prelarih. Deželni knez je kot mestni gospod zagotavljal potrebno zaščito in v zameno vsako leto pobiral redni davek ter terjal vojaške usluge. Po potrebi, *im Falle der Not*, je dodal izredne davke. Tudi ko so bila mesta kot četrty stan vključena v stanove, je bila njihova komornost debelo podčrtana.⁴⁷ To je lepo videti iz zaščitnega pisma, ki ga je Maksimilijan I. konec leta 1499 izstavil za davek, ki so mu ga ljubljanski škof in kranjsko plemstvo odobrili za plačilo dolgov oziroma kot davek ob porokah njegove hčerke Margarete in sestre Kunigunde. Poudarjeno je, da so bili davek dolžni plačati le prelati (z izjemo škofa), preostala duhovščina, mesta in trgi. Škof in plemstvo so davek od hub prostovoljno odobrili in plačali, čeprav jim tega ne bi bilo treba. Deželni knez je zagotovil, da odobritev ne bo škodovala plemiškim privilegijem, na koncu pa ni pozabil dodati, da si tudi v prihodnje pridržuje pravico do pobiranja izrednega poročnega davka od prelatov, duhovščine, mest in trgov.⁴⁸

Čeprav je o vključevanju mest v stanovsko korporacijo zelo malo sledi, je jasno, da v tem procesu niso bila posebej aktivna. Deželno knežja mesta – podobno velja za prelate – si namreč niso priborila mesta med deželnimi stanovi, temveč jih je vanje posrkal interes deželnega kneza in plemstva.⁴⁹ Na Kranjskem se je to zgodilo v teku druge polovice 15. stoletja, merila pa so bila bržčas enaka kot pri meščanskih naseljih sosednjih dežel: mestni značaj naselbine (podeljen mestni naslov, obzidje); neposreden odnos z deželnim knezom (knez je mestni gospod); določena stopnja avtonomije in sodnih pravic (mestno sodišče).⁵⁰

Od vseh kranjskih stanov je glede sestave pri četrtem še najmanj ugank. S habsburško zaokrožitvijo posesti prejšnjih dinastij so na Kranjskem dozorele razmere, da tako stara mesta kot v mesta povzdignjeni trgi dobijo status deželno knežjih mest. Dedovanje za celjskimi grofi je ponudilo realno možnost pritegnitve kranjskih mest v deželne stanove, saj se je njihovo število v kratkem bistveno povečalo.⁵¹ Kranjska mesta so se na deželnih in meddeželnih zborih sporadično pojavljala od šestdesetih let 15. stoletja naprej. Prva znana omemba kranjskih mest v okviru deželnih stanov – *prelaten, von adel und stete*⁵² – je šele iz leta 1478. Do vladavine deželnega kneza in cesarja Maksimilijana I. (1493–1519) kranjska mesta zagotovo niso bila vabljeni na vse deželne zборе; kar pet

⁴⁷ Brunner, *LAND UND HERRSCHAFT* (1984), str. 376–377, 384 in 435–436.

⁴⁸ ARS, SI AS 1063, št. 959, 1499 XII. 6., Innsbruck; Verbič, *DEŽELNOZBORSKI SPISI I* (1980), str. 3–4, št. 2.

⁴⁹ Vilfan, *Pravni značaj deželnih stanov* (1988), str. 209; Nared, *DEŽELA - KNEZ - STANOVNI* (2009), str. 168.

⁵⁰ Knittler, *Städte und Märkte* (1973), str. 64 in 111.

⁵¹ Golec, *DRUŽBA V MESTIH IN TRGIH* (1999), str. 2, 5, 37–38 in 309–310.

⁵² Levec, *Die krainischen Landhandfesten* (1898), str. 269, op. 2.

od njih jih je mestni status vrh tega dobilo šele v sedemdesetih letih 15. stoletja. Ob Maksimilijanovi smrti je Kranjska premogla 11 deželnoknežjih mest, ki so smela računati s povabilom na deželni zbor: Ljubljana, Kranj, Novo mesto, Kamnik, Kostanjevica, Metlika, Krško, Kočevje, Lož, Višnja Gora in Radovljica.⁵³ Iz virov tega časa je razvidno, da so v stanovskem okviru prednjačila stara deželnoknežja mesta, zlasti Ljubljana, Kamnik in Kranj. Predstavnikom teh treh mest je bilo zaupano članstvo v različnih stanovskih odborih in poverjeništvih, pri tem pa je deželno glavno mesto imelo očitno prednost. Mesta je v tej vlogi navadno predstavljal mestni sodnik ali član mestnega sveta, Ljubljano po letu 1504 največkrat župan.⁵⁴

4. Deželni zbori

Deželni zbori so bili osnovna organizacijska oblika delovanja deželnih stanov. Na njih se je razpravljalo, pogajalo in sklepalo o davkih, ki naj bi jih za obrambne in druge deželne namene prispevali privilegirani sloji deželnega prebivalstva, najprej deželno plemstvo, ki je bilo formalno davkov oproščeno. Vojaško-obrambna funkcija deželne oblasti je bila temelj deželnih zborov. Plemiči so bili namreč dolžni osebno braniti deželo, njihovi s tem povezani zbori so imeli zato značaj pregleda čet in po potrebi zbiranja za vojni pohod. Prelati in mesta so bili namesto osebne udeležbe dolžni postaviti najemniške čete ali za obrambo prispevati denar. O obrambi in z njo povezanimi bremenami je bilo zato smotrno odločati na enem mestu – na zboru, ki so se ga poleg plemstva kot davkov oproščenega nosilca deželne obrambe v drugi razvojni fazi udeležili še prelati in predstavniki mest. Že tradicionalnim poklonitvenim zborom (dednim poklonitvam) in pregledom deželne vojske so se pridružili zbori, ki so bili namenjeni obrambi in so sčasoma postali klasični deželni zbori za odobravanje davkov. Deželne zборе je smel sklicevati samo deželni knez in so bili načeloma nestalna institucija.⁵⁵

Izraz deželni zbor – *landtag* srečamo v notranjeavstrijskem prostoru že v letih 1411 in 1423.⁵⁶ Poleg tega zasledimo v začetnem obdobju za stanovsko srečanje deželnozbornskega

⁵³ Nared, DEŽELA - KNEZ - STANOVI (2009), str. 169–172.

⁵⁴ Verbič, DEŽELNOZBORSKI SPISI I (1980), str. 61, št. 51; str. 96, št. 78; str. 116, št. 94; str. 128, št. 101; str. 155–156, št. 120; Verbič, DEŽELNOZBORSKI SPISI II (1986), str. 181, št. 135; str. 193, št. 143; str. 226, št. 176. Kranjska mesta so razen Ljubljane (v začetku 16. stoletja se računa s 4.500–5.000 prebivalci) spadala med majhna mesta z manj kot 2.000 prebivalci. Radovljica, Kostanjevica, Kočevje, Višnja Gora, Lož in Metlika verjetno niso dosegla niti 500 prebivalcev. Prim. Golec, DRUŽBA V MESTIH IN TRGIH (1999), str. 149.

⁵⁵ Nared, DEŽELA - KNEZ - STANOVI (2009), str. 185–231; prim. tudi: Vilfan, Deželni stanovi in deželni zbori v Evropi (1991), str. 309–328, Vilfan, Pravni značaj deželnih stanov (1988), str. 207–219; Brunner, LAND UND HERRSCHAFT (1984), str. 429–437.

⁵⁶ Seuffert, Kogler, DIE ÄLTESTEN STEIRISCHEN LANDTAGS AKTEN I (1953), str. 49–50, št. 5; str. 58, št. 12.

tipa še izraz *besamnung* oziroma *besammung*.⁵⁷ Prvi kolikor toliko neposredno dokumentirani kranjski deželni zbor datira šele v september 1463, ko so se v Ljubljani zbrali stanovi in se posvetovali o pomoči Trstu proti Benečanom. (Za primerjavo: prvi dokumentirani štajerski deželni zbor, na katerega je Ernest Železni povabil vse štiri stanove, datira v leto 1412,⁵⁸ koroški pa že v Friderikovo dobo, saj je šentviški zbor iz leta 1447 doslej prvi znani.⁵⁹)

Klasični deželni zbor je bil »zbor za denar«, zato v literaturi najdemo tudi izraz *Geldtag*.⁶⁰ V 15. stoletju je bilo običajno, da je knez vabil vsakega člana stanov posebej. Poznamo vendarle tudi primere, ko se je z generalnim mandatom obrnil na stanove kot celoto. Ohranjenih je razmeroma malo vabil, kar je mogoče pojasniti s pogostim uničenjem družinskih in gosposčinskih arhivov. Po drugi strani ni šlo za dokumente, ki bi se jih splačalo hraniti zaradi dolgotrajne pravne veljave. Izkazovali so namreč prejemnikovo dolžnost in ne kake pravice, pa še ta dolžnost je na neki način zapadla po zaključku vsakega deželnega zbora. Najstarejši v izvorniku ohranjeni poziv na kranjski deželni zbor je 16. avgusta 1463 prejel višnjegorski oskrbnik Gašper Melz, in sicer za zbor v Ljubljani 14. septembra,⁶¹ sledi poziv Ljubljani iz julija 1501.⁶² Maksimilijan I. je začel prakso osebnih vabil opuščati. Stanovi so se zaradi tega pritoževali in cesarja prosili, naj vsakega deželana na zbor tudi v prihodnje vabi s posebnim pismom. Prošnja ni zalegla in tako od začetka 16. stoletja prevladuje sklic zbora z javnim razpisom ali razglasom (*Publikation*), s katerim je knez naznanil, da sklicuje deželni zbor. V razglasu je izrazil potrebo oziroma nakazal predmet zbora ter sporočil, kdaj in kje naj zbor bo. Deželni glavar ali deželni upravitelj sta morala potem poziv na deželni zbor razpečati med stanove. To so običajno po deželnih četrtih storili sli. Ohranjena vabila imamo lahko za dokaz deželnega zbora, saj se je le izjemoma zgodilo, da do razpisanega zbora ni prišlo. Med vabilom in zborom je konec 15. in v začetku 16. stoletja le redko preteklo manj kot tri tedne, kranjski rekord pa znaša 49 dni. Povprečje se bliža štirim tednom.⁶³

Zborovanja, ki so se jih udeleževali stanovi več dežel, lahko razdelimo v dva tipa. Prvi so meddeželni zbori v ožjem pomenu, torej zbori treh ali vsaj dveh notranjeavstrij-

⁵⁷ Nared, DEŽELA - KNEZ - STANOVI (2009), str. 188–189.

⁵⁸ Seuffert, Kogler, DIE ÄLTESTEN STEIRISCHEN LANDTAGSAKTEN I (1953), str. 50–52, št. 6–7; Mell, GRUNDRISS DER VERFASSUNGS- UND VERWALTUNGSGESCHICHTE (1929), str. 128; Lackner, HOF UND HERRSCHAFT (2002), str. 41–42.

⁵⁹ Seuffert, Kogler, DIE ÄLTESTEN STEIRISCHEN LANDTAGSAKTEN I (1953), str. 137–138; prim.: Wiessner, MONUMETA HISTORICA DUCATUS CARINTHIAE XI (1972), str. 128, št. 313; Fräss-Ehrfeld, GESCHICHTE KÄRNTENS I (1984), str. 570–571.

⁶⁰ Vilfan, Pravni značaj deželnih stanov (1988), str. 209.

⁶¹ ARS, SI AS 2, I. reg., šk. 822a (fasc. 546), št. 3; Nared, Najstarejše ohranjeno vabilo (2014), str. 108–109.

⁶² ARS, SI AS 1063, št. 972, 1501 VII. 6.

⁶³ Nared, DEŽELA - KNEZ - STANOVI (2009), str. 212–217.

skih dežel, na katerih so se na istem kraju in ob istem času zbrali vsi stanovi teh dežel. V literaturi najdemo poleg izrazov *Ländertag* ali *Länderversammlung* tudi besedni zvezi *Gesamtlandtag* in *Generallandtag*.⁶⁴ Meddeželne zборе Štajerske, Koroške in Kranjske lahko dokumentirano spremljamo od leta 1441.⁶⁵ S smrtjo Friderika III. (1493) so se nehali sestajati oziroma jih je zamenjala podobna, vendar racionalnejša oblika – odborni zbori (*Ausschusstage*). Na te knez ni več skliceval vseh članov stanov, temveč le delegirane predstavnike stanov posameznih dežel, ki so delovali kot pooblaščen stanovski odbori. Obe obliki meddeželnih stanovskih zborovanj sta deželnemu knezu omogočali pogajanje z več deželami oziroma njihovimi stanovi hkrati, sklep enega zborovanja pa je zavezoval vse udeležene stanove oziroma dežele. Odborni zbori so bili značilni za čas Maksimilijana I., saj jih lahko tedaj naštejemo vsaj 17 gotovih oziroma nesporno dokumentiranih in še 8 domnevnih. V praksi je bil najpogostejši zbor odborov petih dežel: Zgornje in Spodnje Avstrije, Štajerske, Koroške in Kranjske. Odborni zbori so bili najobičajnejša kolektivna vez med stanovi habsburških dežel na eni in njihovim knezom na drugi strani.⁶⁶

Na podlagi ohranjenih virov za obdobje do Maksimilijanove smrti (januar 1519) zbrana »statistika«⁶⁷ ponuja odgovore na vprašanje, kje so se kranjski stanovi sestajali. Vse dedne poklonitve so bile v Ljubljani. Kranjski deželni zbori in njim podobna srečanja kranjskih deželanov (na primer dvorne večje) so bili prav tako v Ljubljani. V novem veku so se stanovi na deželnih zborih in ob dednih poklonitvah zbirali v deželni hiši (lontovžu) na Novem trgu, pred izgradnjo lontovža v 16. stoletju pa na ljubljanskem gradu.⁶⁸ V času do Maksimilijanove smrti smo našli 51 gotovih, 3 verjetne in 8–10 domnevnih oziroma možnih kranjskih zborov.

Pestrejša je podoba pri meddeželnih zborih vseh treh ali vsaj dveh notranjeavstrijskih dežel (z udeležbo kranjskih predstavnikov). Daleč spredaj je Gradec z 9 gotovimi, 2 domnevnima in 1 vprašljivim meddeželnim zborom. Rezultat je razumljiv, saj je šlo za (neformalno) glavno mesto notranjeavstrijske deželne skupine. Sledi Maribor s 4 gotovimi, 3 možnimi in 1 vprašljivim zborom. Gotovi meddeželni zbori so bili še v Velikovcu, Wolfsbergu, Judenburgu, Št. Vidu ob Glini, Lipnici, Brežah in Radgoni. Na kranjskih tleh niso zborovali. Kranjski odbori so se udeležili odbornih zborov v Linzu, Gradcu, Brucku na Muri, Innsbrucku, Dunaju, Celju, Velikovcu, Salzburgu, Dunajskem Novem mestu in Murzzuschlagu. Verjeten je en odborni zbor v Radovljici.

⁶⁴ Putschögl, *Die Ausschusstage der österreichischen Länder* (1964), str. 432–433.

⁶⁵ Nared, *DEŽELA - KNEZ - STANOVI* (2009), str. 189 in 199–200.

⁶⁶ Putschögl, *Die Ausschusstage der österreichischen Länder* (1964), str. 431–437; Nared, *DEŽELA - KNEZ - STANOVI* (2009), str. 189–190 in 198–210.

⁶⁷ Nared, *DEŽELA - KNEZ - STANOVI* (2009), str. 198–210 in 328–331.

⁶⁸ Stanovska hiša je na Novem trgu stala že v prvih letih 16. stoletja, vendar je leta 1506 pogorela, sledil je potres leta 1511 in še en požar leta 1524. Vsaj do leta 1530 deželna hiša tako ni mogla normalno služiti svojemu namenu. Res spodoben lontovž so kranjski stanovi zgradili šele v letih 1585–1588. Prim. Nared, *Arhiv kranjskih deželnih stanov* (2001), str. 6–9.

Do konca drugega desetletja 16. stoletja je bilo največ, 31 dokumentiranih zborov (deželni, meddeželni in odborni), sklicanih zaradi odobritve izrednih davkov ali pomoči v vojaki (konjeniki, najemniki). Sedemindvajsetkrat so se kranjski stanovi udeležili zborov, ki so obravnavali beneško nevarnost (predvsem v času avstrijsko-beneške vojne 1508–1516), petindvajsetkrat turško nevarnost, vpade in obrambo pred njimi. Okrog 15 zborov so zaposlovali splošni obrambni ukrepi, snovanje obrambnih predpisov in zagotavljanje potrebne meddeželne pomoči ter različne stanovske pritožbe. Aktualne, zlasti v krajših časovnih intervalih, so bile še te teme: vojne z Madžari, uporno plemstvo (fajda Andreja Baumkircherja 1469–1471), zadušitev kmečkega upora (1515), pustošenja najemniških band, vzpostavitev deželnega miru in volitve odposlancev za odborne zборе.⁶⁹

Kranjski stanovi so v Maksimilijanovi dobi odobraval davke v razponu od 2.000 do 9.000 goldinarjev (gld.). Deželna davčna osnova (ocenjeni znesek letnih donosov davčnih zavezancev) je sicer za Kranjsko v letih 1511–1542/43 znašala 28.700 gld., potem pa se je ustalila pri 22.000 gld.⁷⁰ Odobreni znesek so običajno zbrali v dveh obrokih, zamude niso bile redkost. Če deželan ni bil pripravljen ali zmožen (pravočasno) plačati svojega dela odobrenega davka, so ga lahko preostali deželani prisilili k plačilu oziroma so smeli njegov delež zarubiti od njegovega premoženja. Za pokoritev neposlušnih so bili torej poklicani kar njihovi stanovski kolegi, saj sta bila repartacija in pobiranje davkov med glavnimi kompetencami stanovske avtonomije.⁷¹

Do leta 1520 ne poznamo niti enega kranjskega deželnega zbora, ki se ga je knez osebno udeležil, in tudi pozneje je bila njegova navzočnost na zboru le izjemoma uslišana želja. Na zbor je največkrat pošiljal svoje svetovalce in komisarje, ki so se pred stanovi izkazali z njegovim pooblastilom. Na zборе je knez v obravnavanem času navadno poslal tri ali štiri komisarje. Ti so bili pogosto kranjski deželani, ki so bili kot svétniki in uradniki v službi deželnega kneza. Kot plemiči in zemljiški gospodje so bili člani deželnega zbora, vendar jih je hkrati vezala prisega lojalnosti deželnemu knezu. Združevali so dva položaja, interese deželnega kneza in stanov. Dežela, v kateri sta se prepletali deželno-knežja in stanovska sfera, je bila prepojena z interesi obeh sfer in zdi se, da se ni nihče obremenjeval s tem, da so bili komisarji kljub razmeroma jasnemu mandatu monarhične opcije naklonjeni tudi stanovskim kolegom. Živeli so »dualizem« in v svoji koži združevali kompromis. Deželni zbor je bil namenjen prav iskanju kompromisa med deželnoknežjo in stanovsko sfero.⁷²

Za ponazoritev napisanega ne moremo najti lepšega primera, kot je bil deželni zbor 13. novembra 1514 v Ljubljani. Maksimilijan je 23. oktobra za zastopanje na zboru pisno pooblastil svoje komisarje, štiri ugledne kranjske plemiče: Hansa Turjaškega, Pavla

⁶⁹ Nared, DEŽELA - KNEZ - STANOVNI (2009), str. 198–210.

⁷⁰ Prav tam, str. 265, op. 54; str. 267.

⁷¹ Prav tam, str. 262–270.

⁷² Prav tam, str. 217–221.

Raspa, Jurija Ecka in Gašperja Lambergerja.⁷³ Dva dni pozneje je imenovanim komisarjem izdal konkretno navodilo (instrukcijo), kako naj na zboru ravnajo in kaj naj od stanov zahtevajo (propozicija).⁷⁴ Istega dne je ukazal kranjskemu deželnemu glavarju (Hansu Turjaškemu) oziroma (za slučaj glavarjeve odsotnosti) deželnemu upravitelju (Pavlu Raspu), naj skliče deželni zbor.⁷⁵ Ko so se komisarji in stanovi 13. novembra srečali, je osnutek stanovskega odgovora na deželnoknežjo proposicijo sestavil in napisal kar Pavel Rasp,⁷⁶ ki je bil vrh vsega v tistem času (1508–1524) še oskrbnik freisinskega (škofje)loškega gospodstva.⁷⁷

Prihod na zbor ni bil samo pravica deželanov, ampak predvsem njihova dolžnost. Z dedno prisego ob nastopu vsakega novega gospoda so obljubili – tako na primer Kranjci julija 1520 ob poklonitvi komisarjem nadvojvod Karla I. (kot cesar Karel V.) in Ferdinanda I. –, »da bodo pospeševali koristni deželni knezov in odvracali škodo, da bodo zvesti in poslušni«. ⁷⁸ Obljubili so nasvet in pomoč. Prav to je knez na deželnem zboru od njih pričakoval.⁷⁹ Poročila o udeležbi na deželnih zborih so v tem času skopa; pogrešamo zlasti prezenčne liste. Knez je pričakoval osebno udeležbo povabljenega deželana ali pa je že takoj dopustil možnost, da vabljeni v primeru zadržanosti pošlje pooblaščenega zastopnika. Neposlušnim je obljubljal kazen. Beremo tudi, naj bi bili neposlušni deželani kaznovani po nasvetu poslušnih (*nach rat der gehorsamen*),⁸⁰ vendar ni poznan niti en primer kaznovanja. Z neudeležbo na deželnem zboru se deželani niso toliko otepali davčne obveze, kot je bila pot v Ljubljano neprivlačna zaradi stroškov ter pri manj pomembnih plemičih in mestih zaradi tega, ker na rezultat niso mogli resneje vplivati. Odločilno jedro stanov se je zožilo na nekaj večjih davkoplačevalcev (kot se je moderno izrazil Vilfan), med katerimi so bili poleg v deželno politiko vpreženih močnejših plemiških rodbin in prelato, ki so se v stališčih približevali plemiški večini, le še predstavniki večjih mest.⁸¹ Ocenjujemo, da se je kranjskih deželnih zborov udeleževala približno polovica vseh upravičencev. Realno gledano je bilo teh ob koncu 15. in v 16. stoletju med 90 in 120, po posrednih dokazih pa se je zbor v začetku 16. stoletja (leta 1507 in 1515) udeležilo 52 oziroma 43 plemičev.⁸²

⁷³ ARS, SI AS 2, I. reg., šk. 314 (fasc. 211), št. 52.

⁷⁴ Verbič, DEŽELNOZBORSKI SPISI I (1980), str. 111, št. 90.

⁷⁵ Prav tam, str. 110, št. 89.

⁷⁶ Prav tam, str. 112–113, št. 91.

⁷⁷ Prim. Nared, DEŽELA - KNEZ - STANOVI (2009), str. 165 in 253–254.

⁷⁸ ARS, SI AS 2, I. reg., šk. 315 (fasc. 211), št. 119, 124; Vilfan, Kranjski deželni stanovi proti znanilcem absolutizma (1994), str. 243.

⁷⁹ Prim. Brunner, LAND UND HERRSCHAFT (1984), str. 426–437.

⁸⁰ Chmel, ACTENSTÜCKE UND BRIEFE (1855), str. 524–525, št. CLX.

⁸¹ Vilfan, Struktura stanov, deželne finance in reformacija (1995), str. 177–178.

⁸² Nared, DEŽELA - KNEZ - STANOVI (2009), str. 221–224.

5. Pravni položaj deželnih stanov in odnos z deželnim knezom

Deželni stanovi so bili korporacija privilegiranih oseb, ki jih je moral deželni knez na podlagi deželnih privilegijev in običajev v posameznih zadevah vprašati za nasvet ali dovoljenje. Predvsem v starejši literaturi je zato govor o pravici do sovladanja, vendar moramo to razumeti s precejšnjimi zadržki. Članov stanovske korporacije niso povezovali fevdne vezi s skupnim gospodom, temveč skupno ozemlje (dežela), deželno pravo in deželni gospod.⁸³ Po interpretaciji Otta Brunnerja pa stanovi dežele niso »predstavljali«, temveč so dežela »bili«. Bistveno je razlikovanje pojmov *Landschaft* in *Land*. Prvi označuje deželne stanove, deželo v ožjem pomenu besede, drugi pa deželo v navadnem pomenu. To so sestavljali deželni stanovi in deželnoknežja oblastna sfera – komorno premoženje, v katero so na prehodu iz srednjega v zgodnji novi vek spadali deželnoknežja gospostva (deželska sodišča), rudniki, mesta in trgi, judje, mitnice, cerkvene osebe pod deželno-knežjim odvetništvom itd.⁸⁴

S pravnim položajem deželnih stanov je tesno povezano vprašanje njihove reprezentativnosti. Stanov ne moremo imeti za korporativno predstavništvo dežele kot geopolitične enote in deželni zbor nikakor ni bil politično zastopstvo deželnih prebivalcev. Take teorije so preveč temeljile na konstitucionalizmu in političnih razmerah od 19. stoletja naprej, ko so stanove v ustavnopravnem smislu nemalokrat poenostavljeno predstavljali kar kot predhodnike modernih deželnih zborov oziroma parlamentov.

Za položaj stanov in ureditev tako imenovane stanovske države je bila poglobljena delitev dežele v dve sferi – deželnostanovsko in deželnoknežjo. Ti dve sferi nista bila fiktivna pojma, ampak sta pokrivali povsem oprijemljive stvari: posesti, ljudi, pravice. Deželni stanovi, dežela v ožjem pomenu, so stali nasproti deželnemu knezu, njegovim pravicam in posestim. Nad obema sferama ni bilo države, marveč deželno pravo, ki je pravice deželnega kneza omejevalo s pravicami stanov. Deželno pravo je hkrati povezovalo in ločevalo obe oblastni sferi. Bilo je tretji konstitutivni element dežele, ki je nemoteno funkcionirala le, če so akterji – deželni gospod in v deželnih stanovih zastopana deželna skupnost – spoštovali stare navade in zapisane privilegije. Na pravo so temeljili tako knezovo veličanstvo in oblastne pravice na eni strani kot plemiški privilegiji na drugi.

Deželani v deželnoknežji sferi načeloma niso imeli nobene besede. Predstavljali so lahko le sebe in svoja posestva (vključno s podložniki) ter v širši sestavi še cerkvene ustanove in mestne skupnosti. Stanovom lahko reprezentativno naravo priznamo le v okviru njihove sfere, ki so jo sestavljale privilegirane osebe skupaj s svojimi posestvi, podrejenimi ljudmi in drugim premoženjem – vse to se skriva v besedi *Landschaft*, ki je bila v obravnavanem obdobju najpogostejši izraz za stanovsko korporacijo – nikakor pa ne na

⁸³ Prim. Vilfan, *Deželni ročini (1944–1945)*, str. 72

⁸⁴ Brunner, *LAND UND HERRSCHAFT* (1984), str. 239, 413, 423 in 437–438; Vilfan, *Država in dežela (1995)*, str. 51–52; Nared, *DEŽELA - KNEZ - STANOVNI* (2009), str. 96–99.

ravni dežele. Za Kranjsko, kjer je zaradi specifičnega razvoja v 14. in 15. stoletju (zlasti dedovanja Habsburžanov za goriškimi in celjskimi grofi) v komorno sfero spadal znaten del ozemlja, je treba to še toliko bolj poudariti.⁸⁵

Medsebojni odnos je ob nastopu vsakega deželnega kneza znova na simbolni ravni zakoličila dedna poklonitev, vzajemna prisega kneza in deželanov. Knez je obljubil spoštovanje plemiških privilegijev in jih nato pisno potrdil, deželani so se zavezali k sodelovanju v dobro dežele, zagotavljanju in spoštovanju deželnega prava in miru, spoštovanju ustaljenih sodnih norm, vojaški obrambi dežele pred zunanjimi sovražniki ali deželnimi škodljivci itd. Formalno so rekli, da bodo pospeševali koristi deželnih knezov in odvrčali škodo, da bodo zvesti in poslušni. To je bil neke vrste pogodbeni odnos med deželnim knezom in plemstvom oziroma stanovi, ki je temeljil na zvestobi in dolžnosti. Deželni gospod je bil po medsebojni zavezi, ki sta jo strani sklenili ob dedni poklonitvi, dolžan ščititi deželo, deželno pravo in deželni mir, plemstvo oziroma stanovi so mu morali pri tem svetovati in pomagati.⁸⁶ To je bilo temeljno razmerje med deželnim gospodom in deželani, os dežele, kakršno poznamo od konca srednjega veka naprej ter je tesno povezana z oblikovanjem in delovanjem deželnih stanov.

Za pristojnosti deželnih stanov in zborov so avtonomistični teoretiki radi uporabljali precej splošna latinska izreka *Quod omnes tangit, ab omnibus approbari debet* in *Ni(hi)l de nobis sine nobis*.⁸⁷ To naj bi pomenilo, da o skupnih zadevah odločajo vsi oziroma da se brez njih (stanov) ne odloča o stvareh, ki jih zadevajo. Toda stanovi so se kljub utemeljeni samozavesti, ki je v praksi bolj kot na privilegijih temeljila na omejenosti komornih vojaških in finančnih resursov, zavedali meja svoje moči. Pravica do soodločanja o deželnih zadevah in do omejevanja knežje oblasti je bila v razmeroma majhnem delu določena v privilegijskem in običajnem pravu, v glavnem pa je bila odvisna od dejanskega razmerja moči. Bistveni instrument je bila plemiška davčna prostost kot pravna podlaga deželnih zborov. Sergij Vilfan je, zlasti z analizo stanovskih pritožb (*gravamina*) iz 16. stoletja, lepo pokazal, da stanovi niso smeli posegati v deželnoknežjo oblast (deželno gospodstvo, *Landesherrschaft*) niti tega niso poskušali. Zadovoljiti so se morali s tem, da so v okviru podeljenih privilegijev izgrajevali stanovsko oblastno strukturo (*Landschaft*). Odnos med deželnim knezom in stanovi ni bil odnos med dvema partnerjema na isti ravni, tako da o delitvi oblasti oziroma splošni stanovski pravici do udeležbe pri izvajanju oblasti ne moremo govoriti. Knez ni bil *primus inter pares*; stanovi so ga vedno priznavali za svojega gospoda, ta pa jih ni obravnaval kot kolege. Bistveni poudarek stanovske politične

⁸⁵ Brunner, *LAND UND HERRSCHAFT* (1984), str. 239, 413, 423 in 437–438; Vilfan, *Država in dežela* (1995), str. 51–52; Nared, *DEŽELA - KNEZ - STANOVI* (2009), str. 255–257; Nared, *Pod knezom in stanovi* (2014), str. 505–506.

⁸⁶ Brunner, *LAND UND HERRSCHAFT* (1984), str. 413–414 in 423–426; Nared, *DEŽELA - KNEZ - STANOVI* (2009), str. 258–259; Nared, *Pod knezom in stanovi*, 506.

⁸⁷ Prim. Vilfan, *Pravni značaj deželnih stanov* (1988), str. 209; Vilfan, *Deželni stanovi in deželni zbori v Evropi* (1991), str. 322.

filozofije je bila zvestoba dednemu gospodu in deželnemu knezu ter dolžnost nasveta in pomoči. Oboje je temeljilo v deželnem pravu in dedni poklonitvi.⁸⁸

Pojma stanovsko-monarhični dualizem ali celo dualistična stanovska država torej ni mogoče razumeti v smislu delitve suverenosti na isti ravni ali v pomenu sovladarstva. Deželni zbor kot najmočnejši stanovski organ je lahko sklical samo knez. Na deželnem zboru sta se obe strani partnersko pogajali, vendar njuni izhodišči nista bili enaki.⁸⁹ Pri dualizmu ne gre toliko za politični model delitve oblasti (čeprav gre brez dvoma tudi za to), ampak predvsem za model funkcioniranja dežele na ravni splošne uprave, financ, vojske in sodstva. Gre pa tudi za stanje duha, za zavedanje o nujnosti sodelovanja. Knez bi brez stanovske sfere ne bil knez. O tem govori poznosrednjeveška maksima *Kein Fürst kann aus sich selbst bestehen*.⁹⁰ Stanovi so potrebovali vrhovnega vojaškega poveljnika, vrhovnega zemeljskega sodnika ter vsaj simboličnega gospoda in zaščitnika. Oboji so potrebovali deželo kot teritorialni in pravni okvir. Dualizem moramo zato razumeti kot hkrati prežemajoče in odbijajoče stikanje dveh oblastnih sfer, ki skupaj sestavljata deželo v polnem pomenu besede. Dualistično urejena dežela (država) je živela v ozračju komplementarne bipolarnosti.⁹¹

6. Zapoznili hommáge Sergiju Vilfanu

Čeprav je bil v zadnjih nekaj desetletjih na področju raziskovanja deželnih stanov – tako kot tudi sicer starejših obdobj slovenske zgodovine – narejen precejšen korak naprej, velja za konec spomniti na izjemen opus akademika Sergija Vilfana, ki je o deželnih stanovih in zborih v slovenskih historičnih deželah objavil nekaj temeljnih študij.

Svoje nagnjenje k preučevanju deželnih stanov je nakazal že v eni svojih prvih razprav, ki je posvečena deželnim ročinom.⁹² Že v tistem času je spoznal bogastvo arhiva kranjskih stanov, njegove razprave pa se pretežno omejujejo prav na kranjske stanovne. Te je obravnaval v različnih kontekstih. Čeprav mu spoznanj ni uspelo povezati v kako monografijo (vprašanje je, ali je imel kdaj tak namen, mu je pa ta problematika predstavljala primarno

⁸⁸ Vilfan, *Deželni ročini (1944–1945)*, str. 73; Vilfan, *Pojmovanje oblasti (1983)*, str. 169–175; Vilfan, *Pravni značaj deželnih stanov (1988)*, str. 214–215; prim. tudi: Nared, *DEŽELA - KNEZ - STANOVİ (2009)*, str. 259–260; Nared, *Pod knezom in stanovi (2014)*, str. 506.

⁸⁹ Vilfan, *Pravni značaj deželnih stanov (1988)*, str. 215 in 218; Vilfan, *Deželni stanovi in deželni zbori v Evropi (1991)*, str. 319; Vilfan, *PRAVNA ZGODOVINA SLOVENCEV (1961)*, str. 309–310; prim. še: Sturmberger, *Dualistischer Ständestaat (1979)*, str. 246–258; Schubert, *FÜRSTLICHE HERRSCHAFT UND TERRITORIUM (1996)*, str. 95–98; Strohmeier, *SVOBODA POLITIKE (2011)*, str. 204–224.

⁹⁰ Schubert, *FÜRSTLICHE HERRSCHAFT UND TERRITORIUM (1996)*, str. 41.

⁹¹ Nared, *DEŽELA - KNEZ - STANOVİ (2009)*, str. 260–261; Nared, *Pod knezom in stanovi (2014)*, str. 506–508.

⁹² Vilfan, *Deželni ročini (1944–1945)*, str. 65–84.

zanimanje),⁹³ pomenijo njegove ugotovitve še naprej zanesljive kažipote. Vilfan se je stanov po daljšem premoru lotil v letu 1983, ko je objavil razpravo o tem, kako so kranjski stanovi razumeli oblast v deželi in kako so ocenjevali svojo oblast v razmerju do deželno-knežje.⁹⁴ O bolj ali manj oblikovani strukturi deželnih stanov, ustalitvi postopka deželnega zbora, obdavčenju in začetkih reformacije je razmišljal v dveh prispevkih.⁹⁵ Pravni značaj deželnih stanov v deželah s slovenskim prebivalstvom (Notranji Avstriji) je naslov najpomembnejše in tudi najkonkretnejše Vilfanove razprave o stanovih.⁹⁶ V njej najprej kritično ocenjuje avstrijsko zgodovinske, potem pa ob pritegnitvi relevantne literature predstavlja svoj pogled na oblikovanje deželnih stanov, odnos med knezom in stanovi ter razvoj deželnih zborov. Teh se je primerjalno lotil še posebej.⁹⁷ Mimogrede se je spet dotaknil deželnih ročinov in strukture stanov v zvezi z njihovo davčno obveznostjo.⁹⁸

Vilfan je obravnaval tudi obnašanje Kranjcev v kriznem obdobju po smrti cesarja Maksimilijana,⁹⁹ komentiral je Valvasorjevo videnje pravne ureditve Kranjske¹⁰⁰ in primerjalno prikazal strukturo stanov, ki je bila sredi 18. stoletja skorajda enaka kot v začetku 16. stoletja, kljub temu pa so bili stanovi ob vso moč in so se začeli spreminjati v družabno institucijo.¹⁰¹ Za znanstveni posvet o Slovencih in državi je pripravil prispevek o razmerju med državo in deželo od 13. do 18. stoletja ter v njem med drugim poskušal rešiti nekatere terminološke probleme.¹⁰²

Tako kot sicer je Vilfan tudi v svojih razpravah o deželnih stanovih ubesedil izjemno znanje in širokokoten pogled na evropsko pravnozgodovinsko polje. V nekaterih študijah, na primer pri obravnavi deželnih ročinov, odnosa med knezom in stanovi ali odziva kranjskih stanov na »absolutistične«⁹⁸ trende po Maksimilijanovi smrti je poleg tega pokazal čut za prvinska opravila vsakega interpreta (pravne) preteklosti. Kranjskim stanovom je sledil tja, kjer so pustili najbolj verodostojne sledi – v njihov arhiv, ki se ga je za štiristoletno obdobje med sredo 15. in sredo 19. stoletja nabralo za dobrih dvesto metrov. Stanovski arhiv v Ljubljani je eden najbolje ohranjenih stanovskih arhivov v srednji

⁹³ Kranjc, Akademik prof. dr. Sergij Vilfan (1999), str. 15.

⁹⁴ Vilfan, *Pojmovanje oblasti* (1983), str. 169–175.

⁹⁵ Vilfan, *Pravni položaj* (1986), str. 7–15; Vilfan, *Crown, Estates* (1991), str. 70–79.

⁹⁶ Vilfan, *Pravni značaj deželnih stanov* (1988), str. 207–219.

⁹⁷ Vilfan, *Deželni stanovi in deželni zbori v Evropi* (1991), str. 309–328.

⁹⁸ Vilfan, *Zlata bula Kranjcev* (1993), str. 219–229; Vilfan, *Struktura stanov, deželne finance in reformacija* (1995), str. 175–181.

⁹⁹ Vilfan, *Kranjski deželni stanovi proti znanilcem absolutizma* (1994), str. 233–255.

¹⁰⁰ Vilfan, *Pravna ureditev Kranjske* (1990), str. 32–48.

¹⁰¹ Vilfan, *Ustavna ureditev Kranjske* (1992), str. 227–238.

¹⁰² Vilfan, *Država in dežela* (1995), str. 47–60.

Evropi. Vilfan, ki je bil v začetku kariere arhivist in je eden od utemeljiteljev slovenske moderne arhivistike,¹⁰³ je to zelo dobro vedel.

Akademika Sergija Vilfana sem v zadnjih letih pred njegovo smrtjo nekajkrat sicer videl »od daleč«, nisem pa imel priložnosti, da bi ga osebno spoznal. Ker kranjski deželni stanovi v veliki meri zaznamujejo tudi moje delo, si predstavljam, da sem zamudil marsikateri koristen pogovor, bistro sugestijo ali svarilo pred zaletavostjo. Po delu, ki ga je pustil za seboj, in po pripovedovanju sodeč je bil Vilfan res pravi mojster in velik gospod. Razprava, ki ponuja kratek presekok današnjega védenja o razvoju deželnih stanov in zborov na Kranjskem do prvih desetletij 16. stoletja, naj bo tako tudi hvaležen in spoštljiv poklon Sergiju Vilfanu.

Viri in literatura

- Brunner, Otto: LAND UND HERRSCHAFT. GRUNDFRAGEN DER TERRITORIALEN VERFASSUNGSGESCHICHTE ÖSTERREICHS IM MITTELALTER (nespremenjeni ponatis 5. izdaje, Wien 1965), Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 1984.
- Chmel, Joseph: ACTENSTÜCKE UND BRIEFE ZUR GESCHICHTE DES HAUSES HABSBURG IM ZEITALTER MAXIMILIANS I. AUS ARCHIVEN UND BIBLIOTHEKEN (Monumenta Habsburgica I/2), Akademie der Wissenschaften, Wien 1855.
- Feldbauer, Peter: Herren und Ritter, v: HERRSCHAFTSSTRUKTUR UND STÄNDEBILDUNG. BEITRÄGE ZUR TYPOLOGIE DER ÖSTERREICHISCHEN LÄNDER AUS IHREN MITTELALTERLICHEN GRUNDLAGEN, Band I (Sozial- und wirtschaftshistorische Studien 1, ur. A. Hoffmann, M. Mitterauer), Verlag für Geschichte und Politik, Wien 1973, str. 17–267.
- Fräss-Ehrfeld, Claudia: GESCHICHTE KÄRNTENS, I: DAS MITTELALTER, J. Heyn, Klagenfurt 1984.
- Golec, Boris: DRUŽBA V MESTIH IN TRGIH DOLENJSKE IN NOTRANJSKE OD POZNEGA SREDNJEGA VEKA DO SREDE 18. STOLETJA (neobjavljena disertacija), B. Golec, Ljubljana 1999.
- Hassingier, Herbert: Die Landstände der österreichischen Länder. Zusammensetzung, Organisation und Leistung im 16.–18. Jahrhundert, v: Jahrbuch für Landeskunde der Niederösterreich, Neue Folge, 36 (1964) 2, str. 989–1035.
- Hintze, Otto: Typologie der ständischen Verfassungen des Abendlandes, v: Historische Zeitschrift, 141 (1930), str. 229–248.

¹⁰³ Prim. Šenk, ARHIVISTIKA – ZGODOVINA – PRAVO (2007).

- Knittler, Herbert: Städte und Märkte, v: HERRSCHAFTSSTRUKTUR UND STÄNDEBILDUNG. BEITRÄGE ZUR TYPOLOGIE DER ÖSTERREICHISCHEN LÄNDER AUS IHREN MITTELALTERLICHEN GRUNDLAGEN, Band 2 (Sozial- und wirtschaftshistorische Studien 2, ur. A. Hoffmann, M. Mitterauer), Verlag für Geschichte und Politik, Wien 1973, str. 9–178.
- Kosi, Miha: Celjska klientela. Socialna in prostorska mobilnost plemstva v službi grofov Celjskih, v: DRUŽBENA IN IDENTITETNA MOBILNOST V SLOVENSKEM PROSTORU MED POZNYM SREDNJIM VEKOM IN 20. STOLETJEM (ur. B. Golec), Založba ZRC, Ljubljana 2019, str. 11–64.
- Kosi, Miha: Visoki in pozni srednji vek (10.–15. stoletje), v: SLOVENSKI ZGODOVINSKI ATLAS (ur. D. Bajt, M. Vidic), Nova revija, Ljubljana 2011, str. 59–103.
- Kranjc, Janez: Akademik prof. dr. Sergij Vilfan (1919–1996), v: VILFANOV ZBORNIK. PRAVO - ZGODOVINA - NAROD / RECHT - GESCHICHTE - NATION (ur. V. Rajšp, E. Bruckmüller), Založba ZRC, Ljubljana 1999, str. 13–30.
- Krones, Franz: LANDESFÜRST, BEHÖRDEN UND STÄNDE DES HERZOGTHUMS STEIER 1283–1411 (Forschungen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark IV/1), Styria, Graz 1900.
- Lackner, Christian: HOF UND HERRSCHAFT. RAT, KANZLEI UND REGIERUNG DER ÖSTERREICHISCHEN HERZÖGE (1365–1406) (Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, Ergänzungsband 41), Oldenbourg, Wien, München 2002.
- Levec, Wladimir: Die krainischen Landhandfesten. Ein Beitrag zur österreichischen Rechtsgeschichte, v: Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung, 19 (1898), str. 244–301.
- Mell, Anton: GRUNDRISS DER VERFASSUNGS- UND VERWALTUNGSGESCHICHTE DES LANDES STEIERMARK, Leuschner & Lubensky, Graz, Wien, Leipzig 1929.
- Mitterauer, Michael: Ständegliederung und Ländertypen, v: HERRSCHAFTSSTRUKTUR UND STÄNDEBILDUNG. BEITRÄGE ZUR TYPOLOGIE DER ÖSTERREICHISCHEN LÄNDER AUS IHREN MITTELALTERLICHEN GRUNDLAGEN, Band 3 (Sozial- und wirtschaftshistorische Studien 3, ur. A. Hoffmann, M. Mitterauer), Verlag für Geschichte und Politik, Wien 1973, str. 115–203.
- Nared, Andrej: Arhiv kranjskih deželnih stanov, v: Arhivi, 24 (2001) 2, str. 1–17.
- Nared, Andrej: DEŽELA - KNEZ - STANOVI. OBLIKOVANJE KRANJSKIH DEŽELNIH STANOV IN ZBOROV DO LETA 1518 (Thesaurus memoriae, Dissertationes 7), Založba ZRC, Ljubljana 2009.

- Nared, Andrej: „Ena poſhtena najſha Landtschafft ... tih treh ſtanou, od prelatou, goſpoſkiga ſtanu inu od ſhlahtnikou.“ Poimenovanja (kranjske) stanovske korporacije v 15. in 16. stoletju, v: *Arhivi*, 30 (2007) 2, str. 13–24.
- Nared, Andrej: Kranjski deželni privilegiji (ročini) 1338–1736, v: *KRANJSKI DEŽELNI PRIVILEGIJI 1338–1736* (Publikacije Arhiva RS, Katalogi 31, ur. A. Nared, J. Volčjak), Arhiv RS, Ljubljana 2008, str. 35–67.
- Nared, Andrej: Najstarejše ohranjeno vabilo na kranjski deželni zbor, v: *ARHIVI – ZAKLADNICE SPOMINA* (ur. A. Nared), Arhiv RS, Ljubljana 2014, str. 108–109.
- Nared, Andrej: Pod knezom in stanovi. Uprava dežele Kranjske od poznega srednjega veka do srede 17. stoletja, v: *STUDIA VALVASORIANA. ZBORNIK SPREMNIH ŠTUDIJ OB PRVEM INTEGRALNEM PREVODU DIE EHRE DESS HERTZOGTHUMS CRAIN V SLOVENSKI JEZIK* (ur. J. Weiss), Zavod dežela Kranjska, Ljubljana 2014, str. 501–535.
- Nared, Andrej: Privilegij kranjskega plemstva iz leta 1338 – temelj stanovsko-monarhičnega dualizma, v: *MED SREDNJO EVROPO IN SREDOZEMLJEM (VOJETOV ZBORNIK)* (ur. S. Jerše, P. Štih), Založba ZRC, Ljubljana 2006, str. 3–31.
- Nared, Andrej: Začetki kranjskega prelatskega stanu, v: *HISTORIČNI SEMINAR 7* (ur. K. Šter, M. Žagar Karer), Založba ZRC, Ljubljana 2009, str. 9–37.
- Putschögl, Gerhard: Die Ausschusstage der österreichischen Länder, v: *Österreich in Geschichte und Literatur*, 8 (1964), str. 431–437.
- Schmidt, Hans Joachim: Vogt, Vogtei, v: *LEXIKON DES MITTELALTERS* (Izdaja na CD-romu, ur. C. Bretscher Gisiger, T. Meier), J. B. Metzler, Stuttgart, Weimar 2000.
- Schubert, Ernst: FÜRSTLICHE HERRSCHAFT UND TERRITORIUM IM SPÄTEN MITTELALTER (Enzyklopädie deutscher Geschichte 35), Oldenbourg, München 1996.
- Schwind, Ernst von; Dopsch, Alphons: AUSGEWÄHLTE URKUNDEN ZUR VERFASSUNGSGESCHICHTE DER DEUTSCH-ÖSTERREICHISCHEN ERBLANDE IM MITTELALTER, Wagner, Innsbruck 1895.
- Seuffert, Burkhard; Kogler, Gottfriede: DIE ÄLTESTEN STEIRISCHEN LANDTAGSAKTEN 1396–1519, Teil I: 1396–1452 (Quellen zur Verfassungs- und Verwaltungsgeschichte der Steiermark 3), Stiasny, Graz, Wien, München 1953.
- Srbik, Heinrich von: DIE BEZIEHUNGEN VON STAAT UND KIRCHE IN ÖSTERREICH WÄHREND DES MITTELALTERS (Forschungen zur inneren Geschichte Österreichs I/1), Wagner, Innsbruck 1904.
- Stradal, Helmuth: Die Prälaten, v: *HERRSCHAFTSSTRUKTUR UND STÄNDEBILDUNG. BEITRÄGE ZUR TYPOLOGIE DER ÖSTERREICHISCHEN LÄNDER AUS IHREN*

- MITTELALTERLICHEN GRUNDLAGEN, Band 3 (Sozial- und wirtschaftshistorische Studien 3, ur. A. Hoffmann, M. Mitterauer), Verlag für Geschichte und Politik, Wien 1973, str. 53–114.
- Strohmeyer, Arno: SVOBODA POLITIKE IN MOČ VERE. ŠTUDIJE O POLITIČNI KULTURI DEŽELNIH STANOV HABSBUŠKE MONARHIJE V ČASU VERSKIH VRENJ (OK. 1550–OK. 1650), Založba / *cf., Ljubljana 2011.
- Sturmberger, Hans: Dualistischer Ständestaat und werdender Absolutismus. V: LAND OB DER ENNS UND ÖSTERREICH: AUFSÄTZE UND VORTRÄGE (ur. H. Sturmberger), Oberösterreichisches Landesarchiv, Linz 1979, str. 246–272.
- Šenk, Tatjana (ur.): ARHIVISTIKA – ZGODOVINA – PRAVO. VILFANOV SPOMINSKI ZBORNIK (Gradivo in razprave 30), Zgodovinski arhiv, Ljubljana 2007.
- Valvasor, Johann Weichard: DIE EHRE DES HERTZOGTHUMS CRAIN, Buch IX, XV, Wolfgang Moritz Endter, Laybach, Nürnberg 1689.
- Verbič, Marija: DEŽELNOZBORSKI SPISI KRANJSKIH STANOV, I. del (1499–1515), II. del (1516–1519) (Publikacije Arhiva SRS, Viri 1, 2), Arhiv SRS, Ljubljana 1980, 1986.
- Vilfan, Sergij: Crown, Estates and the Financing of Defence in Inner Austria, 1500–1630, v: CROWN, CHURCH AND ESTATES. CENTRAL EUROPEAN POLITICS IN THE SIXTEENTH AND SEVENTEENTH CENTURY (ur. R. J. W. Evans, T. V. Thomas), Macmillan, London 1991, str. 70–79.
- Vilfan, Sergij: Deželni ročini kot vir naše ustavne zgodovine, v: Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo, 25–26 (1944–1945), str. 65–84.
- Vilfan, Sergij: Deželni stanovi in deželni zbori v Evropi – primerjava (K zgodovini starejšega evropskega parlamentarizma), v: Zbornik znanstvenih razprav, 51 (1991), str. 309–328.
- Vilfan, Sergij: Država in dežela od 13. do 18. stoletja, v: SLOVENCİ IN DRŽAVA. ZBORNİK PRISPEVKOV Z ZNANSTVENEGA POSVETA NA SAZU OD 9. DO 11. NOVEMBRA 1994 (ur. B. Grafenauer idr.), Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1995, str. 47–60.
- Vilfan, Sergij: Kranjski deželni stanovi proti znanilcem absolutizma po smrti cesarja Maksimilijana, v: Zbornik znanstvenih razprav, 54 (1994), str. 233–255.
- Vilfan, Sergij: Pojmovanje oblasti v izjavah kranjskih deželnih stanov v dobi reformacije, v: Zbornik znanstvenih razprav, 43 (1983), str. 169–175.
- Vilfan, Sergij: Pravna ureditev Kranjske po Valvasorjevi Slavi, v: VALVASORJEV ZBORNİK OB 300 LETNICI IZIDA SLAVE VOJVODINE KRANJSKE. REFERATI S SIMPOZIJA V LJUBLJANI (ur. A. Vovko), SAZU, Ljubljana 1990, str. 32–48.

- Vilfan, Sergij: PRAVNA ZGODOVINA SLOVENCEV OD NASELITVE DO ZLOMA STARE JUGOSLAVIJE, Slovenska matica, Ljubljana 1961.
- Vilfan, Sergij: Pravni položaj kranjskih deželnih stanov in njihov vpliv na reformacijo, v: DRUŽBENA IN KULTURNA PODOBA SLOVENSKE REFORMACIJE (ur. D. Dolinar), Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Ljubljana 1986, str. 7–15.
- Vilfan, Sergij: Pravni značaj deželnih stanov v deželah s slovenskim prebivalstvom (Notranji Avstriji), v: Zbornik znanstvenih razprav, 48 (1988), str. 207–219.
- Vilfan, Sergij: Struktura stanov, deželne finance in reformacija, v: Zgodovinski časopis, 49 (1995) 2, str. 175–181.
- Vilfan, Sergij: Ustavna ureditev Kranjske ob zatonu deželnih stanov (1760), v: Zbornik znanstvenih razprav, 52 (1992), str. 227–238.
- Vilfan, Sergij: Zlata bula Kranjcev, v: Zbornik znanstvenih razprav, 53 (1993), str. 219–229.
- Wiessner, Hermann: MONUMETA HISTORICA DUCATUS CARINTHIAE XI, Geschichtsverein für Kärnten, Klagenfurt 1972.

Arhivski viri

ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE, LJUBLJANA (ARS)

SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko, I. registratura: škatla (fascikel) 314 (211), 315 (211), 322 (216), 432 (290a/1), 822a (546).

SI AS 1063, Zbirka listin: št. 959, 972, 5814.

HAUS-, HOF- UND STAATSARCHIV, DUNAJ (HHStA)

Handschriftensammlung: W 10.

Österreichische Akten, Krain, Karton 1, Faszikel 1.

STEIERMÄRKISCHES LANDESARCHIV, GRADEC (StLA)

Handschriftensammlung (Hs.): II/14.

Meillerakten, XIV-a, št. 1, 3.

Die Landstände und Landtage in Krain bis Anfang des 16. Jahrhunderts (Zusammenfassung)

Von mehr oder weniger herausgebildeten Ständen kann erst dann die Rede sein, nachdem sich die Landleute aufgrund ihrer Steuerfreiheit in Landtagen zu treffen und auf Vorschlag des Fürsten außerordentliche Finanzbelastungen und militärische Verteidigungsbelastungen zu bewilligen begannen. In voller Form kommt die so genannte »Ständeversammlung« allerdings erst dann zum Tragen, nachdem neben den Herren, Rittern und Knechten auch die Prälaten und landesfürstliche Städte in die Stände einbezogen wurden. In Krain ist es dazu in der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts gekommen, einige Jahrzehnte später als in Österreich und der Steiermark und etwa gleichzeitig mit Kärnten.

Die Struktur der Krainer Stände gleicht in den Grundzügen jener in anderen habsburgischen Ländern. Sie bestanden aus vier Ständen, die im Landtag Kurien bzw. Bänke bildeten. Der Adel war geteilt in den Stand der Herren und den der Ritter und Knechte. Den ersten Stand bildeten die Prälaten und den vierten die landesfürstliche Städte.

Den Mitgliedern des Prälatenstandes war gemein, dass sie unter der Schirmvogtei des Herrschers standen. Das bedeutet, dass die Zusammensetzung des Standes von der weltlichen und nicht der kirchlichen Rechtsordnung bestimmt wurde. Entscheidend war die Schirmvogtei des Fürsten, wodurch einerseits ein besonderer Schutz eingefordert, andererseits aber die Forderung nach Rat und Hilfe gerechtfertigt wurde. Im Laufe des 15. Jahrhunderts, in Krain seit der Jahrhundertmitte, musste der Landesfürst die Einbeziehung »seiner« Prälaten in das Landessteuersystem dulden. Für die Einbeziehung der Prälaten hatte auch der Landesadel als Kern der Stände unmittelbares Interesse. Andererseits ging es um eine praktische Lösung, denn die Beratungen der Landtage und die Steuerbewilligungen befassten sich in der Regel mit der Landesverteidigung, für die ein möglichst stark koordiniertes Vorgehen unabdingbar war.

Seit Beginn des 16. Jahrhunderts mussten für »Sitz und Stimme« in der Prälatenbank folgende Kriterien erfüllt werden: Grundbesitz im Land, Residenz, eine direkte rechtliche Beziehung zum Landesfürsten und autonome Verwaltung des Vermögens. Dem Prälatenstand gehörten zu Beginn des 16. Jahrhunderts der Bischof von Laibach, ein Vertreter des Laibacher Domkapitels, die Äbte von Sittich und Landstraß, die Prioren von Freudental und Pleterjach, der Probst des Rudolfswerter Kollegiatkapitels, die Komture des Deutschen Ritterordens aus Laibach, Möttling und Tschernembl und der Komtur der Johanniter aus St. Peter mit Sicherheit an.

Das Hauptmerkmal des Herrenstandes in innerösterreichischen Ländern, besonders in Krain und Kärnten, war ihre geringe Zahl. Zahlreiche Herrengeschlechter starben im 14. und 15. Jahrhundert aus. Der Weg in die andere Richtung, die Erhebung in den Herrenstand, war bis zu Friedrich III. versperrt. Die Krainer Herrenbank wurde Mitte

des 15. Jahrhunderts theoretisch nur von einer Familie mit drei Vertretern besetzt. In der zweiten Hälfte des 15. und zu Beginn des 16. Jahrhunderts bildeten den Stand der Krainer Herren nur einige wenige großjährige Männer. Den Herrenstand bildeten um 1520 die Kraiger, die Tschernempler, die Schönberger Linie der Auersperger, ein Teil der Familie von Thurn und möglicherweise einige aus der Familie Rauber. Obwohl keine Quelle überliefert ist, welche die Sitzordnung des Landtages veranschaulichen würde, kann in Anlehnung an die Verhältnisse in der Steiermark und in Kärnten geschlussfolgert werden, dass die Krainer Herren wegen ihrer geringen Zahl im Landtag keine getrennte Herrenbank belegten, sondern mit dem niederen Adel auf einer gemeinsamen Bank saßen.

Um das Jahr 1400 gab es in Krain 58 Ritter aus 45 Geschlechtern. Schon zwei Jahrzehnte später gab es in zwei Verzeichnissen des Krainer Adelsaufgebots 100 beziehungsweise 125 einzeln genannte Adlige aus 65 Geschlechtern. Mitte Mai 1446 wurden im Radkersburger Verzeichnis 146 großjährige Ritter und Knechte aus 82 Geschlechtern genannt; nicht weniger als 52 davon waren nur durch einen Angehörigen vertreten. Die Verzeichnisse von 1446 waren militärischer Natur, deshalb sind ihre Angaben nicht ohne weiteres auf die ständische Sphäre zu übertragen bzw. man kann nicht sich darauf stützend die Landtagsbänke füllen. Realen Annahmen zufolge zählte der Stand der Ritter und Knechte um die Wende zum 16. Jahrhundert zwischen 70 und 80 Mitglieder.

Auch beim Adel bilden die Stellung im Lande und die Beziehung zum Fürsten die Grundvoraussetzung für die Einbeziehung in die Stände. Otto Brunner nannte als Hauptvoraussetzung den Besitz einer Grundherrschaft beziehungsweise eines Adelsbesitzes mit Untertanen, die Abgaben entrichten und andere Dienste leisten, besonders hat er das »Haus« (die Burg) hervorgehoben, das in organisatorischer und symbolischer Hinsicht das Zentrum des Adelsbesitzes und der Adelsrechte darstellte. Es ist anzunehmen, dass in der Phase der Herausbildung der Stände die Regeln auch beim Adel noch nicht konsequent waren. Der mit einem befestigten Haus gekrönte adlige Individual- oder Gemeinschaftsbesitz (Allod, Lehen) wird zweifellos bereits im Laufe des 15. Jahrhunderts zur Grundlage des Landstandstatus avanciert sein.

Ähnlich wie die Prälaten bzw. die Geistlichkeit überhaupt gehörten die landesfürstlichen Städte zum Kammergut im weiteren Sinne des Wortes. Der Landesfürst gewährleistete als Stadtherr den nötigen Schutz und trieb im Austausch dafür jährlich ordentliche Steuern ein und verlangte militärische Gegenleistungen. Auch als die Städte als vierter Stand in die Stände eingebunden waren, wurde ihre Eigenschaft als Kammergut klar unterstrichen.

Obwohl es wenig Spuren für die Einbeziehung der Städte in die Ständekorporation gibt, ist es doch klar, dass sie in diesem Prozess nicht sehr aktiv waren. Die landesfürstlichen Städte haben nämlich nicht selbst einen Platz unter den Ständen errungen, ausschlaggebend war das Interesse des Landesfürsten und des Adels daran. In Krain kam es im Laufe der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts dazu, die Kriterien werden wohl

dieselben gewesen sein wie bei den Bürgersiedlungen in den Nachbarländern: städtischer Charakter der Siedlung, eine unmittelbare Beziehung zum Landesfürsten, ein gewisser Grad von Autonomie und Gerichtsrechten.

Die Krainer Städte erscheinen auf Landtagen sporadisch seit den Sechzigerjahren des 15. Jahrhunderts, sie wurden allerdings bis zu Maximilian mit Sicherheit nicht zu allen Landtagen geladen. Zu Beginn des 16. Jahrhunderts hatte Krain 11 landesfürstliche Städte, die mit einer Einladung zum Landtag rechnen konnten: Laibach, Krainburg, Rudolfswert, Stein, Landstraß, Möttling, Gurkfeld, Gottschee, Laas, Weichselburg und Radmannsdorf.

Der erste unmittelbar dokumentierte Krainer Landtag datiert erst aus dem September 1463. Im 15. Jahrhundert lud der Landesfürst in der Regel jedes Mitglied der Stände direkt zum Landtag ein. Die älteste erhaltene Aufforderung zur Teilnahme am Krainer Landtag ist jene für Caspar Melz (1463), dann folgt die Aufforderung für die Stadt Laibach aus dem Juli 1501. Maximilian gab die Praxis der persönlichen schriftlichen Einladungen allmählich auf. Seit dem Beginn des 16. Jahrhunderts wurden Landtage meist mit einer öffentlichen Ausschreibung oder Verlautbarung einberufen. In der Verlautbarung war der Grund für die Einberufung bzw. das Thema des Landtages unter Angabe von Zeit und Ort enthalten.

Die im chronologischen Verzeichnis der Ständeversammlungen gesammelte Statistik für den Zeitraum vom Beginn des 15. Jahrhunderts bis zum Maximilians Tod gibt Aufschluss über den Ort der Tagungen. Die Krainer Landtage und ihnen ähnelnde Tagungen der Landleute von Krain fanden in Laibach statt. In der Zeit bis zu Maximilians Tod konnten 51 verbürgte, 3 wahrscheinliche und 8 bis 10 anzunehmende Krainer Landtage festgestellt werden.

Die meisten dokumentierten Landtage bis zum Maximilians Tod, insgesamt 31, wurden wegen der Bewilligung von außerordentlichen Steuern oder der Hilfe in Form von Soldaten einberufen. Siebenundzwanzigmal nahmen die Krainer Stände an Landtagen teil, welche die venezianische Gefahr zum Thema hatten, fünfundzwanzigmal wurde über Türkengefahr, Türkeneinfälle und ihre Abwehr beraten.

Bis zum 1520 ist kein einziger Krainer Landtag bekannt, an dem der Landesfürst persönlich teilgenommen hätte. Zum Landtag entsandte er meist seine Räte und Kommissäre, die sich vor den Ständen mit seiner Vollmacht auswiesen. Oft waren es Krainer Landleute, die ihm als Landesfürsten als Räte oder Beamte dienten. Als Adlige und Grundherren waren sie Landtagsmitglieder, zugleich waren sie durch die Loyalitätserklärung an den Fürsten gebunden. So vereinten sie zwei Elemente, die Interessen des Fürsten und der Stände. Das Land als Verflechtung der landesfürstlichen und ständischen Sphäre war von den Interessen beider Sphären durchdrungen und es scheint sich niemand daran gestoßen zu haben, dass die Kommissäre trotz ihres eindeutigen Mandats der monarchischen Option auch für die Stände ein offenes Ohr hatten. Sie lebten den »Dualismus« und

vereinten in sich selbst den Kompromiss. Und der Zweck des Landtages war gerade die Suche nach Kompromissen zwischen der beiden Sphären.

Berichte über die Teilnahme an Landtagen sind karg. Der Landesfürst erwartete die persönliche Teilnahme jedes eingeladenen Landmanns, es wurde allerdings schon in der Einberufung die Möglichkeit vorausgesehen, dass der Eingeladene einen ermächtigten Vertreter schicken konnte. Den Ungehorsamen wurde eine Strafe angedroht, es ist jedoch kein einziger Fall einer Bestrafung bekannt. Durch das Ausbleiben versuchten die Landleute nicht etwa der Steuerlast zu entgehen, die Reise nach Laibach war wegen der Kosten wenig attraktiv, außerdem konnten kleinere Adlige und Städte das Ergebnis nicht wirklich beeinflussen. Realistisch ist anzunehmen, dass es gegen Ende des 15. und im 16. Jahrhundert zwischen 90 und 120 Berechtigte gab, und etwa die Hälfte aller Berechtigten tatsächlich an den Tagungen teilnahm.

Für die Stellung der Stände und die Verfassung des »Ständestaates« war die Zweiteilung des Landes wesentlich: in die Sphäre der Stände und die landesfürstliche Sphäre. Diese beiden Sphären sind keine fiktiven Begriffe, sie stehen vielmehr für konkrete Dinge: Besitze, Menschen, Rechte. Die Stände stehen dem Fürsten, seinen Rechten und Besitzen gegenüber. Über den beiden Sphären steht das Landesrecht, das die Rechte des Landesfürsten durch die Rechte der Stände einschränkt. Die Landleute hatten in der landesfürstlichen Sphäre im Prinzip kein Mitspracherecht. Sie repräsentierten nur sich selbst und ihre Besitze (einschließlich der Untertanen) und in der weiteren Zusammensetzung noch die kirchlichen Einrichtungen und die Stadtgemeinschaften. Repräsentationscharakter kann den Ständen nur innerhalb ihrer eigenen Sphäre zuerkannt werden, keinesfalls jedoch auf der Ebene des Landes. Im Falle von Krain, wo ein beträchtlicher Teil des Landes der Kammersphäre angehörte, muss das noch besonders ausdrücklich hervorgehoben werden.

Das gegenseitige Verhältnis wurde beim Regierungsantritt eines neuen Landesfürsten auf symbolischer Ebene durch die Erbhuldigung festgelegt, durch einen gegenseitigen Eid des Fürsten und der Landleute. Der erstere versprach die Achtung der Landhandfesten, die er darauf auch schriftlich bestätigte, die letzteren verpflichteten sich zu einer Zusammenarbeit zum Wohle des Landes, zur Achtung und Aufrechterhaltung des Landesrechts und Friedens, und zur militärischen Verteidigung des Landes. Es geht sozusagen um eine Vertragsbeziehung zwischen dem Fürsten und den Ständen, die auf Treue und Pflicht basierte. Der Fürst war verpflichtet das Land, das Landesrecht und den Landfrieden zu beschützen, die Stände hatten ihn dabei zu raten und zu helfen. Das war das fundamentale Verhältnis zwischen dem Landesfürsten und den Landleuten, die Achse des Landes, die seit dem Ende des Mittelalters bekannt und eng mit dem Wirken der Stände verbunden ist.

Das Mitspracherecht in Landesangelegenheiten und die Einschränkung der fürstlichen Gewalt waren in geringem Umfang im Privilegien- und Gewohnheitsrecht fest-

geschrieben, sie waren mehr oder weniger von den tatsächlichen Machtverhältnissen abhängig. Ein wesentliches Instrument war die Steuerfreiheit des Adels als rechtliche Grundlage der Landtage. Die Stände durften in die Sphäre der fürstlichen Gewalt nicht eingreifen, was sie auch nicht versuchten. Das Verhältnis zwischen dem Landesfürsten und den Ständen war kein Verhältnis zwischen zwei auf derselben Ebene stehenden Partnern. Der Fürst war kein *primus inter pares*; er wurde von den Ständen immer als ihr Herr anerkannt und behandelte sie auch nicht als Seinesgleichen.

Den Begriff ständisch-monarchischer Dualismus kann man nicht im Sinne einer Gewaltenteilung auf derselben Ebene oder im Sinne eines Mitregierens auffassen. Beim Dualismus geht es weniger um das politische Modell der Gewaltenteilung, sondern in erster Linie um ein Modell des Funktionierens des Landes auf der Ebene von allgemeiner Verwaltung, Finanzen, Heer und Gerichtswesen. Es geht auch um eine Geisteshaltung, um das Bewusstsein von der Unumgänglichkeit der Zusammenarbeit. Den Dualismus muss man als zugleich verflechtenden und trennenden Kontakt von zwei Gewaltsphären auffassen, die zusammen das Land in der vollen Bedeutung aufbauen.

UDK: 342.54:353(497.4)«13/15»
34(091)

ZBORNİK ZNANSTVENIH RAZPRAV
LXXX. LETNIK, 2020, STRANI 89–118

Andrej Nared

Deželni stanovi in zbori na Kranjskem do začetka 16. stoletja

Avtor podaja današnje védenje o razvoju kranjskih deželnih stanov in zborov do prvih desetletij 16. stoletja, tj. v času, ko se je stanovska korporacija izoblikovala in pridobila realno politično moč. Uvodoma so na kratko predstavljeni začetki oziroma pogoji za razvoj stanov in nekatera terminološka vprašanja, jedro prispevka pa je predstavitev sestave štirih stanov (prelati, gospodje, vitezi in oprode, mesta), njihove številčnosti in vpliva. Govor je o deželnih zborih kot osnovni in najpomembnejši obliki delovanja stanov, kratko je predstavljen deželnozbornski postopek in vsebina zborovanj. Za deželo Kranjsko je značilna razdeljenost na deželnoknežjo in stanovsko sfero, ki je obdobje prehoda iz srednjega v zgodnji novi vek izrazito zaznamovala. Avtor problematizira pravni položaj stanov in njihov odnos z deželnim knezom, na koncu pa spomni še na izjemni opus Sergija Vilfana, ki je zaznamoval tudi obravnavane teme.

Ključne besede: deželni stanovi, deželni zbori, Kranjska, deželni pravo, deželni knez, plemstvo, prelati, deželnoknežja mesta, 15.–16. stoletje, Sergij Vilfan.

UDC: 342.54:353(497.4)”13/15”
34(091)

ZBORNIK ZNANSTVENIH RAZPRAV
VOLUME LXXX, 2020, PP. 89–118

Andrej Nared

Territorial Estates and Diets of Carniola Until the Early 16th Century

The author presents the current state of knowledge on the development of the Carniolan Estates and Diets before the first decades of the 16th century, i.e. during the time when the estates corporation began to take shape and gain actual political power. In the introduction, the author goes back to the early beginnings of the Estates and briefly discusses the conditions and circumstances that gave rise to their formation, as well as tackles some of the terminology issues involved. The core of the article provides an analysis of the structure of the four estates (prelates, lords, knights and squires, towns), their number and their power. The author singles out the diets as the fundamental and the most important form of the Estates' operation and briefly describes the provincial diet procedures and the subjects discussed at such sessions. The land of Carniola was characterised by its division to the sphere of the territorial prince and the sphere of the Estates, which had a profound effect on the period of transition from the Middle Ages to the Early Modern Era. The author also discusses the issue of the legal position of the Estates and their relation to the territorial prince, and, as conclusion, draws the reader's attention to the remarkable work of Sergij Vilfan and the significance of his research in the topics discussed.

Keywords: Estates of Carniola, Diets of Carniola, Carniola, territorial law (*Landrecht*), territorial prince, nobility, prelates, princely towns, 15th-16th centuries, Sergij Vilfan.

Pravna fakulteta
Univerza v Ljubljani

